

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Факультет педагогіки і психології
Кафедра психології розвитку та консультування

Кваліфікаційна робота
ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ ХЛОПЦІВ І ДІВЧАТ
ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Спеціальність 053 Психологія
ОПП «Психологія»

Здобувачки першого
(бакалаврського)
рівня вищої освіти, групи П-46
Фурчак Соломії Іванівни

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
кандидат психологічних наук,
доцент
Свідерська Галина Мирославівна

РЕЦЕНЗЕНТ:
кандидат психологічних наук,
доцент
Бригадир Марія Богданівна

Тернопіль – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	5
1.1 Психологічна природа гендерних стереотипів.....	5
1.2 Стереотипи як чинник особистісного розвитку та соціалізації у підлітковому віці.....	12
РОЗДІЛ 2 ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	20
2.1 Програма та методики дослідження гендерних стереотипів хлопців і дівчат- підлітків.....	20
2.2 Результати емпіричного дослідження гендерних стереотипів у підлітковому віці.....	26
2.3 Статистичний аналіз відмінностей у прояві гендерних стереотипів хлопців і дівчат підліткового віку.....	47
РОЗДІЛ 3 ПРОГРАМА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ТРЕНІНГУ З ПОДОЛАННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ПІДЛІТКІВ.....	51
3.1 Мета, завдання та організаційні засади тренінгової програми.....	51
3.2 Структура і зміст занять тренінгової програми.....	54
3.3 Критерії ефективності та умови впровадження тренінгової програми.....	62
ВИСНОВКИ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	68
ДОДАТКИ.....	73

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасному світі питання гендерної рівності стає все більш обговорюваним та актуальним. Однією із ключових складових цього дискурсу є дослідження гендерних стереотипів у підлітковому віці, що є періодом інтенсивного становлення особистості. Аналіз відповідної психологічної літератури свідчить про те, що гендерні стереотипи стають основою для формування негативних уявлень та очікувань, які можуть впливати на подальший розвиток особистості.

У підлітковому віці формується гендерна ідентичність особистості. Важливо розуміти, як гендерні стереотипи впливають на сприйняття власної особистості та її суспільної ролі, оскільки це може відбитися на психічному стані та соціальній адаптації підлітків. Підлітковий вік - це час, коли формуються особистісні цінності та переконання, і вивчення гендерних стереотипів у цьому контексті може пролити світло на багато проблем сучасного суспільства. Старші учні, а також вчителі, можуть свідомо або несвідомо впливати на формування цих стереотипів, викликаючи негативне ставлення до тих, хто не відповідає традиційним уявленням про гендерні ролі. Зовнішні джерела впливу, такі як батьки, родичі, знайомі та віртуальне спілкування також можуть виступати як посередники у виникненні та поширенні гендерних стереотипів.

Вивчення психологічної природи гендерних стереотипів має стратегічне значення для формування здорового гендерного середовища у школах, нестереотипного вибору професії молоддю людиною, адекватного міжособистісного спілкування хлопців і дівчат задля покращення комунікації та становлення толерантного суспільства, в якому кожен має можливість розвиватися відповідно до власних інтересів та здібностей, незалежно від статевої приналежності.

Об'єкт дослідження – феномен гендерних стереотипів.

Предмет дослідження – психологічні особливості гендерних стереотипів хлопців та дівчат підліткового віку.

Мета дослідження: на основі аналізу психологічної літератури та результатів емпіричного дослідження всебічно дослідити особливості гендерних стереотипів хлопців і дівчат підліткового віку.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати наукову літературу щодо природи та формування гендерних стереотипів у підлітків.
2. Теоретично розкрити вплив гендерних стереотипів на особистісний розвиток та соціальну поведінку хлопців і дівчат підліткового віку.
3. Підібрати діагностичний інструментарій та провести емпіричне дослідження психологічних особливостей гендерних стереотипів підлітків.
4. Здійснити кількісну та якісну обробку отриманих даних та проаналізувати результати емпіричного дослідження.
5. Розробити програму соціально-психологічного тренінгу, спрямованого на подолання гендерних стереотипів серед підлітків.

Методи дослідження. У кваліфікаційній роботі застосовано комплекс теоретичних, емпіричних і статистичних методів. До теоретичних методів належать аналіз, узагальнення, порівняння та систематизація наукових підходів до проблеми гендерних стереотипів у підлітковому віці. Емпіричний блок представлено статево-рольовим опитувальником С. Бем, опитувальником Л. Ожигової «Я – жінка/чоловік», короткими варіантами методик оцінювання амбівалентного сексизму щодо жінок і чоловіків П. Гліка і С. Фіск, авторською анкетою та спостереженням. Для кількісної обробки використано описову статистику, відсотковий аналіз, порівняння середніх значень і t-критерій Стьюдента для незалежних вибірок, що дало змогу перевірити значущість відмінностей між групами хлопців і дівчат.

Експериментальна база дослідження – Тернопільська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів №19. Вибірку становили – 30 хлопців та 30 дівчат восьмого та дев'ятого класу.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у виявленні особливостей прояву гендерних стереотипів у підлітків та встановленні статевих відмінностей у їх змісті й вираженості. Визначено особливості гендерних установок та проявів амбівалентного сексизму серед хлопців і дівчат. Розроблено та обґрунтовано програму соціально-психологічного тренінгу, спрямовану на подолання гендерних стереотипів у старшому підлітковому віці.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані практичними психологами, соціальними педагогами та класними керівниками для діагностики особливостей гендерних стереотипів у старших підлітків і розробки заходів щодо формування гендерної рівності. Розроблена програма соціально-психологічного тренінгу може бути використана психологами закладів освіти у роботі зі старшими підлітками з метою зниження впливу гендерних стереотипів та розвитку критичного мислення щодо гендерних ролей.

Структура кваліфікаційної роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи 75 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

1.1 Психологічна природа гендерних стереотипів

Зазвичай ми розуміємо стереотип як упереджений шаблон мислення або «кліше», на основі якого відбувається сприйняття інформації. Цей мисливний шаблон пропонує сприйняття інформації, що забезпечує автоматичну оцінку певного об'єкта, людини, ситуації і так далі.

Одним із таких видів є гендерний стереотип. Це сталі, повторювані та загальноприйняті уявлення або думки про роль і місце осіб конкретного гендеру в суспільстві, а також щодо особистості людей з певною гендерною ідентичністю [3; 5].

Гендерні стереотипи представляють собою набір загальноприйнятих норм і суджень про ролі чоловіків і жінок, нормах поведінки, потребах і мотивах. Вони часто диктують визначені психологічні якості, моделі поведінки, види діяльності, спеціальності для чоловіків і жінок. Такі стереотипи ускладнюють оптимізацію взаємовідносин між полами на основі існуючих гендерних відмінностей. Саме гендерні стереотипи формують основу гендерного поведінки.

Гендерні стереотипи розвинулися тому, що гендерна ідентичність відчувається інтенсивніше, ніж інші ідентичності. Розуміння гендерних стереотипів є надзвичайно важливим, оскільки кожна людина, незалежно від гендерної приналежності, унікальна своїми психологічними рисами та якостями, володіючи як маскулінністю, так і фемінністю у своїй психіці. Подолання стереотипів дозволяє кожній людині стати більш гармонійною.

Від початку свого існування людство намагалося розділити суспільство на дві великі категорії – чоловіків та жінок, створюючи спрощені уявлення, тобто стереотипи, про соціальні та якісні норми, яким кожен член тої чи іншої

категорії має відповідати. Ці стереотипи проявляються у різних соціальних інститутах, таких як сім'я, робота, армія, освітні заклади тощо, а також мають великий вплив на розвиток суспільства. Саме тому вони привертають увагу вчених з різних областей науки, зокрема психології та соціології [17].

Не існує єдиної точки зору на визначені гендерні стереотипи. Залежно від напрямку дослідження та теоретичних підходів і методології гендерного аналізу, що використовуються, основна увага приділяється або фізіологічним характеристикам статі, або стабільним рисам, які суспільство приписує чоловікам і жінкам. Деякі вчені розглядають сімейні гендерні стереотипи як культурно та соціально зумовлені уявлення про поведінку та норми, яких очікують від чоловіків і жінок.

З. Шевченко визначає гендерні стереотипи як стійкі, повторювані, загальноприйняті уявлення (думки) про місце і виконання гендерних ролей у суспільстві, а також про особисті якості людей тієї чи іншої гендерної ідентичності [32]. Багато дослідників наголошують, що поширення та використання гендерних стереотипів зумовлені не біологічними відмінностями між жінками та чоловіками, а соціальними уявленнями про жіноче та чоловіче.

У науковій літературі гендерні стереотипи зазвичай поділяються на три групи:

Перша група – *група стереотипів фемінності і маскулінності, також відомі як «стереотипи якостей»*. Вони нав'язують уявлення про риси та якості, властиві чоловікам та жінкам. Культурно активний спосіб життя ототожнюється з маскулінністю, тоді як фемінність пов'язана з емоційністю, пасивністю та репродуктивністю. Ці відмінності різко розмежовують чоловіків та жінок. Чоловіків традиційно розглядають як активних, незалежних, розумних, домінантних, логічних, впевнених у собі, схильних до агресії, відповідальних та цілеспрямованих, тоді як жінок розглядають як пасивних, пливучих за течією, залежних, емоційних, ніжних, м'яких та турботливих [24].

Другу групу становлять *стереотипи соціальних ролей*. Вони нав'язують важливість різних ролей. Наприклад, професійні ролі є більш важливими для

чоловіків, що підтверджується приказкою «чоловік – годувальник», яка має на увазі, що чоловік заробляє гроші. Люди часто судять чоловіків за їхнім становищем. І навпаки, жінок асоціюють із сімейними ролями, від них очікують, що вони будуть добрими матерями, дружинами, домогосподарками тощо [24].

Третя група – *стереотипи видів діяльності чоловіків та жінок*. Вони відображають соціальні настанови, які пов’язані із певною статтю, залежно від сфери діяльності. Відповідно до цих стереотипів, доля жінок – експресивна сфера діяльності, де головним є виконавчий характер праці. У свою чергу, удача для чоловіків – це інструментальна сфера. Її основою є управлінський вид діяльності.

Властивості гендерних стереотипів

Однією із властивостей є **шаблонність**. Стереотипи часто ґрунтуються на припущеннях або загальних уявленнях, виступаючи шаблоном для сприйняття членів певної категорії.

Семантика терміну “стереотип” відображає те, що це уявлення є “твердим”, “засохлим”, “(про)образом”, “зображенням”. Оскільки шаблонність не враховує індивідуальні відмінності або різноманіття в межах цієї групи, а лише пропонує загальну або стандартну картину, яка здебільшого може бути неправильною.

Наприклад, стереотип про “нерішучих блондинок” або “сильних чоловіків” виникає в результаті того, що люди опираються на загальні уявлення, а не на конкретний досвід або факти. Часто це приводить до упередженості, що викривляє сприйняту інформацію. [19].

Також стереотипи мають **емоційне забарвлення**, що є наступною властивістю. Незважаючи на те, що когнітивний аспект стереотипів зазвичай відноситься до певних уявлень або узагальнень про певну групу людей, емоційний аспект може додати до них відчуття позитивності або негативності. У випадку гендерних стереотипів, часто можна побачити негативний емоційний відтінок.

Негативні емоційні асоціації з гендерними стереотипами можуть впливати з сексизму та упереджень. Наприклад, стереотипи про жінок часто зображують їх як слабших, менш компетентних або амбітних, що потенційно призводить до дискримінації на робочому місці або обмеження можливостей для жінок у суспільстві загалом. [22].

У свою чергу, стереотипи про чоловіків можуть включати уявлення про них як сильних, агресивних або нездатних проявляти емоції, впливаючи на ставлення суспільства до чоловіків та сприяючи упередженням.

Розповсюдженість - це ще одне досить важливе значення, тому що саме розповсюдженість стереотипів відображає їх широке прийняття у суспільстві. Чим більша кількість людей вірить у певний стереотип, тим більше він впливає на соціальну поведінку та взаємодію груп.

Коли стереотипи є загальноприйнятими, вони можуть впливати на індивідуальні уявлення, ставлення та вчинки людей. Наприклад, якщо значна частина суспільства вважає, що жінки менш компетентні в технічних галузях, це може призвести до того, що жінки почуватимуться менш впевнено під час вибору кар'єри в цих галузях або взагалі під час здійснення іншого вибору.

Крім того, коли стереотипи широко поширені, вони можуть підтримуватися та посилюватися через соціальні процеси, такі як підтвердження очікувань. Наприклад, якщо люди очікують, що жінка буде менш компетентним лікарем, вони можуть не помічати або недооцінювати її успіхи та досягнення, підкріплюючи таким чином свій стереотип. [13].

Таким чином, розповсюдженість стереотипів серед більшості суспільства посилює їхню силу та вплив на соціальну поведінку груп, роблячи їх важливим аспектом для розуміння та зміни у соціальних взаємодіях.

Остання властивість - це формування **соціальної суб'єктності**, тобто те, як люди розуміють себе та інших у гендерному вимірі. Вони визначають очікування суспільства щодо поведінки, ролей і якостей чоловіків і жінок.

На рівні індивідів, гендерні стереотипи впливають на те, як люди самоприйняття відповідно до соціально схвалених стандартів, що існують у

суспільстві. Наприклад, якщо чоловік відчуває тиск, що змушує його слідувати стереотипу про те, що він "сильний і незалежний", він може уникати прояву слабкості і слідувати цьому уявленню [9].

У міжособистісних стосунках гендерні стереотипи диктують очікувані ролі для чоловіків і жінок у взаємодії. Наприклад, у більш консервативних суспільствах жінкам частіше відводяться традиційні ролі домогосподарок та матерів, а чоловіки вважаються головними годувальниками сім'ї.

Такий підхід до гендерних ролей та стереотипів часто є стабільним та консервативним, оскільки він закріпився в культурі та традиціях. Це може ускладнити зміну цих стереотипів під впливом соціокультурних змін, таких як рух за гендерну рівність.

Існує дві групи функцій гендерних стереотипів: психологічні та соціальні. Когнітивна та ціннісно-захисна належать до психологічних функцій.

Когнітивна (або Когнітивно-адаптаційна) функція полягає у спрощенні та систематизації знань, які людина отримує з навколишнього середовища, що допомагає заощадити зусилля при сприйнятті складних об'єктів, а це означає, що суб'єкт стереотипу наділяє об'єкта певною соціальною роллю і статусом, інтерпретує його поведінку і дозволяє прогнозувати її в майбутньому. Людина поширює отримані знання про одного представника групи на всю групу.

Гендерні рольові стереотипи відрізняються від багатьох інших стереотипів, оскільки їх можна ідентифікується відразу після зустрічі з іншою людиною, тому що стать є першою помітною рисою. Саме стать ми вперше помічаємо в інших людях. Якщо ви зустрінете когось, в якого важко визначити стать, ви відчуєте дискомфорт через те, що не знаєте, як назвати її, як правильно вести комунікацію, а також яку поведінку обрати. Коли ми знайомимося ближче з людиною, ми починаємо більше покладатися на індивідуальну інформацію про неї, а не на гендерно-рольові стереотипи. Іншими словами, очікування щодо гендерних ролей починають діяти, коли ми занадто мало знаємо про людину.

Ціннісно-захисна функція, полягає у формуванні і підтримці цінностей як однієї людини, так і групи людей. Вони використовуються не тільки для пояснення, але й для виправдання та захисту власних поглядів і поведінки, а також для підтримки групових цінностей, раціоналізації та виправдання поведінки щодо іншої групи (наприклад, для виправдання дискримінації). Відокремлення своєї групи від іншої сприяє підтримці колективної самооцінки. Стійкість стереотипів підтримується нашими інтерпретаціями: ми схильні помічати інформацію, що підтверджує наші стереотипи, та ігнорувати чи заперечувати іншу, а також створювати спеціальні пояснення для поведінки, яка не відповідає стереотипам. Люди з сильними стереотипами мають тенденцію заперечувати інформацію яка суперечить стереотипу та неправильно пам'ятати таку інформацію. Якщо поведінка не відповідає нормативній, ми зазвичай пояснюємо її ситуативно. Наприклад, коли бачимо жінку, що грається з дитиною на майданчику, ми пояснюємо це особистісними причинами, тоді як таку саму поведінку чоловіка, скоріше, інтерпретуємо як вимушену певною ситуацією.

Соціальні функції націлені на збереження соціального порядку і зумовлені тим, що стереотипи є чинником соціальних відносин.

Основними **соціальними функціями стереотипів** виступають [19]:

1. Функція підтримки соціального контролю, а саме системи процесів і механізмів, що забезпечують підтримку соціально прийнятних зразків поведінки і функціонування соціальної системи в цілому. Стереотипи включаються в практики нормалізації, яка встановлює відмінності між нормою і соціальною девіацією. Нормативність дуже важлива для гендерних стереотипів через значущість для індивіда гендерної ідентичності. У цьому сенсі чоловіки не менше, ніж жінки, відчувають на собі вплив нормативності.

2. Функція соціалізації та інтеграції. Остання виступає як фактор консолідації не тільки «груп» чоловіків і жінок, а й соціуму в цілому. Нагадаємо, що на рівні інституцій гендерні стереотипи включені у підтримку та

продукування гендерної нерівності, яка пронизує структуру і функції всіх громадських інститутів - від сім'ї до держави.

3. Консолідуєча функція - здатність проводити межу між своїми і чужими, а також оцінювати відповідність членів групи автостереотипу, що служить причиною продукування внутрішніх ієрархій та меж і оцінки інших як «внутрішньо чужих». Стереотип, як правило, фіксує саме відмінні риси соціальної групи, диференціює їх. У теорії соціальної ідентичності акцентована роль порівняння і оцінки груп носять відносний характер. Таким чином, оцінка інгрупи здійснюється в залежності від оцінки аутгрупи, у цьому сенсі гетеро- і автостереотипи взаємопов'язані.

1.2 Стереотипи як чинник особистісного розвитку та соціалізації у підлітковому віці

Питання формування гендерних стереотипів традиційно розглядається в контексті процесів соціалізації. Гендерні стереотипи є результатом категоризації соціального досвіду, зумовленого культурою і вихованням. Звичні оцінки, очікування, погляди і упередження через повторюваність стають приписами, які направляють і коригують поведінку, спілкування і діяльність людей. Ключовими елементами при формуванні гендерного стереотипу стає когнітивний аспект процесу засвоєння гендерної ролі, самокатегоризація і знання, що передаються дітям дорослими.

Траунером виділено **три етапи розвитку гендерних стереотипів.**

Перший етап включає дітей віком до 5 років: діти дізнаються про стать та вміють пов'язувати стать із іграшками, партнерами по грі та зовнішністю. Було виявлено, що дівчатка виявляють більшу обізнаність у стереотипах, ніж хлопчики.

На наступному етапі, після 5-6 років, діти застосовують отриману інформацію про стать для категоризації та жорсткого контролю за поведінкою

своєю та однолітків. Переконання щодо мужності та жіночності можуть бути більш жорсткими, ніж сама стаття.

На третьому етапі, після 6-7 років, спостерігається підвищенна увага до індивідуальних характеристик партнера по спілкуванню та гри, що сприяє розвитку здатності до індивідуалізованих інтерпретацій поведінки. Дослідження школярів показало, що діти, при сприйнятті статі, орієнтуються на дескриптори: активність, іграшки, зовнішній вигляд, риси характеру. Дівчата розглядаються з точки зору вигляду, а хлопчики - з точки зору діяльності.

У мовленні, гендерні стереотипи, узгоджуючись із практиками повсякденності, формують буденну свідомість, як «саме собою зрозуміле знання», «знання здорового глузду». Через ознаки загальності (добре відомо, що ..., усі знають, що ... і т.д.) висловлювання набувають властивостей повсякденності і беззаперечності.

Підлітковий вік є критичним періодом для розвитку гендерної ідентичності та гендерних ролей. У цей час молоді люди переживають фізичні, емоційні та соціальні зміни, які значно впливають на їхнє самовизначення та сприйняття себе як представників певної статі. Підлітки взаємодіють із сім'єю, школою, однолітками і медіа, які мають свої уявлення про те, якими мають бути чоловіки та жінки. Ці уявлення часто формують очікування та поведінкові норми. Фільми, телевізійні шоу, соціальні мережі та інші форми медіа часто демонструють стереотипні образи чоловіків і жінок, що впливає на те, як підлітки бачать свою роль у суспільстві. Тиск з боку однолітків може бути потужним фактором у формуванні гендерних ролей. Бажання бути прийнятим у соціальну групу спонукає підлітків приймати певні поведінкові моделі, які вважаються нормою в їхньому оточенні. Підлітковий вік є часом експериментування та самоусвідомлення, коли молоді люди починають визначати, ким вони є і якими вони хочуть бути. Це включає в себе і гендерну ідентичність, яка формується під впливом багатьох факторів.

Стереотипи впливають на вибір, уподобання та життєві пріоритети молоді, формуючи їхні погляди та поведінку. Стереотипи вагомо впливають на

різні сфери життя підлітків: на самооцінку, вибір професії, соціальну взаємодію, формування цінностей і тд. Підлітки знаходяться на стадії активного формування особистості. У цьому віці вони дуже вразливі до впливу зовнішніх факторів, і стереотипи можуть чинити істотний вплив на їх рішення [18]. Отже, розглянемо детальніше, як саме вони впливають на кожную сферу життя окремо.

Суспільні очікування відображаються в нашому повсякденному житті, від сімей до шкіл і ЗМІ. Наприклад, школи можуть заохочувати хлопчиків займатися спортом або технічними науками, а дівчатам пропонувати заняття, пов'язані з гуманітарними науками або опікою та розвитком. Вдома батьки свідомо чи несвідомо, наприклад, купують дітям іграшки, які відповідають традиційним гендерним ролям, або очікують, що дівчата будуть допомагати по дому більше, ніж хлопчики. Це може посилити ці стереотипи [13].

Гендерні стереотипи впливають на **вибір професії**. Як відомо, підлітковий вік - це важливий етап у визначенні свого життєвого шляху. У цей період вони зазнають значних фізичних, емоційних і соціальних змін, які формують їхню особистість і майбутні життєві пріоритети. Підлітки починають активно шукати себе, задаватись питаннями про своє місце у світі, свої цінності та цілі.

Підліток враховує поширені в суспільстві уявлення про поділ професій за гендерними стереотипами і обирає ту сферу діяльності, яка традиційно вважається типовою для того типу гендеру, з яким він асоціює себе. Хлопці зазвичай опиняються у вигіднішій ситуації, оскільки гендерні стереотипи приписують чоловікам більш престижні та високооплачувані професії. Навіть якщо юнак вирішить працювати у традиційно жіночій сфері, він все одно має кращі шанси та вважається «цінним працівником». На відміну від них, жінки, які обирають типово чоловічі професії внаслідок вираженої маскулінності, часто стикаються з поблажливим ставленням та недооцінюванням [18].

Гендерні стереотипи мають суттєвий і далекосяжний вплив на формування соціальних взаємин підлітків. Вони значною мірою визначають, як молоді люди сприймають себе і своїх однолітків, а також впливають на

характер і якість стосунків, які вони вибудовують. Такі стереотипи задають певні рамки та очікування щодо поведінки, ролей і інтересів, які підлітки повинні проявляти відповідно до їхньої статі.

Відповідно, хлопці та дівчата можуть відчувати тиск щодо того, як їм слід поводитися, які інтереси розвивати, з ким спілкуватися і які цінності підтримувати. Наприклад, дівчатам можуть нав'язувати думку про необхідність бути ніжними, чуйними і емоційними, в той час як хлопцям – бути сильними, незалежними та менш емоційними. Це не лише впливає на самоідентифікацію підлітків, але й формує їхні очікування щодо інших, що може призводити до осуду тих, хто не відповідає цим стереотипам.

Таким чином, гендерні стереотипи можуть обмежувати особистісний розвиток підлітків і знижувати якість їхніх соціальних взаємин, створюючи бар'єри для вільного самовираження і взаєморозуміння. Ці бар'єри стають особливо очевидними в період підліткового віку, коли особистість активно формується, і важливість соціальних взаємин зростає. Під впливом стереотипів підлітки можуть відчувати тиск бути "як усі", що часто суперечить їхнім справжнім бажанням і інтересам. В результаті, це може призводити до соціальної ізоляції або конфліктів з однолітками, а також до внутрішніх конфліктів, що негативно впливають на їхню самооцінку та психологічне благополуччя [15].

Стосунки з однолітками грають ключову роль у житті підлітків. Вони допомагають їм розвивати навички спілкування, встановлювати особисті межі, розвивати емоційну і соціальну компетентність. Гендерні стереотипи можуть суттєво впливати на ці стосунки, встановлюючи певні очікування щодо поведінки хлопців та дівчат.

Наприклад, у деяких культурах очікується, що хлопці будуть більш активними у пошуку стосунків і вираженні інтересу до дівчат, тоді як дівчата можуть відчувати тиск у відповіді на ці прояви уваги. Це може призвести до виникнення негативних емоцій, стереотипних уявлень про те, як повинні

поводитися підлітки в стосунках, та ускладнити формування здорових і взаємовигідних взаємин.

У дружбі хлопці часто можуть відчувати тиск, що вони повинні проводити час разом у фізично активних заняттях, таких як спорт, і уникати діяльностей, які вважаються "жіночими". Часто вважають, що прояв емоцій є слабкістю, що може заважати їм отримувати емоційну підтримку від друзів. Вони можуть уникати обговорення своїх почуттів або проблем, щоб не виглядати слабкими чи вразливими. Таким чином хлопці можуть відчувати себе ізольованими та нездатними отримати необхідну підтримку. Це обмежує їхні можливості для розвитку емоційної близькості у дружбі, оскільки такі стереотипи забороняють їм вільно виражати свої емоції та ділитися переживаннями з друзями [18].

Дівчата, навпаки, можуть відчувати тиск бути чуйними, що вони повинні бути емоційно доступними та підтримуючими. Від них очікується, що вони будуть слухати та підтримувати своїх друзів, навіть якщо це забирає багато їхнього ресурсу. Це може спричинити до вигорання та почуття, що їх використовують.

А також очікується що вони братимуть участь у більш "жіночих" заняттях, таких як шопінг або рукоділля. Таким чином, вони можуть уникати діяльностей, які їх дійсно цікавлять, щоб відповідати очікуванням своїх подруг. Іншими словами, дівчата можуть жертвувати своїми інтересами та уподобаннями, щоб відповідати стереотипам про жіночу поведінку. В результаті такі гендерні стереотипи створюють штучні бар'єри у формуванні справжніх і глибоких дружніх стосунків, обмежуючи підлітків у їхньому виборі занять і способів спілкування, що негативно впливає на їхній емоційний та соціальний розвиток.

Гендерні стереотипи також впливають на стосунки підлітків з дорослими, зокрема з батьками та вчителями. Батьки можуть несвідомо підсилювати гендерні стереотипи, очікуючи від своїх дітей певної поведінки відповідно до їхньої статі. Наприклад, від хлопців очікується, що вони будуть незалежними та

відповідальними, тоді як дівчат заохочують до турботи про інших та підтримки. Вчителі, хоч і намагаються бути нейтральними, також можуть мати несвідомі упередження, що впливає на те, як вони оцінюють та підтримують своїх учнів.

Крім того гендерні стереотипи відіграють роль і у формуванні комунікативних навичок підлітків. Впливаючи на різні аспекти спілкування, такі як активне слухання, переконання, публічні виступи, управління конфліктами та співпраця [16].

Активне слухання є важливою складовою ефективною комунікації, яка сприяє глибокому розумінню та взаємодії між людьми. Однак, гендерні стереотипи можуть значно впливати на те, як підлітки розвивають цю навичку. Дівчата, зазвичай вважаючись більш емпатичними та чуйними, можуть бути заохочені розвивати навички активного слухання, оскільки від них очікується більша уважність до почуттів та потреб інших. Це сприяє їхньому розвитку як уважних і чуйних слухачів.

З іншого боку, хлопців часто навчають бути менш емоційно відкритими та більш стриманими. Що може перешкоджати розвитку їхніх навичок активного слухання, оскільки хлопці можуть відчувати, що вираження емпатії та уважність до почуттів співрозмовника суперечать очікуванню від них "чоловічим" якостям. Така обмеженість у вираженні емоцій може стримувати їхню здатність до активного слухання та створювати бар'єри у спілкуванні.

Переконання є ще однією важливою комунікативною навичкою, яка відіграє ключову роль у взаємодії з іншими людьми. Хлопців часто заохочують бути більш наполегливими та рішучими, що може допомогти їм у розвитку навичок переконання. Вони навчаються висловлювати свої думки чітко та впевнено, що сприяє їхньому успіху в цій сфері. Гендерні стереотипи часто надають хлопчикам більше свободи виявляти свою думку та бути впевненими у своїх переконаннях, що зміцнює їхню здатність впливати на оточуючих.

Водночас дівчат можуть навчати бути більш стриманими та дипломатичними, заохочуючи їх бути м'якими у своїх висловлюваннях. Такий підхід може обмежувати їхню здатність ефективно переконувати інших.

Дівчатам часто радять бути обережними у вираженні своєї позиції, щоб уникати конфліктів або негативних реакцій. Це може призводити до того, що хлопчики будуть більш успішними у переконанні інших, тоді як дівчатка можуть стикатися з труднощами у чіткому та впевненому вираженні своєї позиції [7].

Крім того стереотипи можуть формувати у дівчаток страх перед публічними виступами. Вони можуть почуватися менш компетентними або недооцінювати свої здібності. Суспільні очікування, що дівчатка повинні бути скромнішими та менш помітними, можуть призводити до зниження їхньої впевненості у власних силах та викликати тривогу перед виступами.

Натомість, хлопців часто заохочують бути більш впевненими та сміливими, що може сприяти їхньому успіху у публічних виступах. Від хлопців очікується прояв лідерських якостей, впевненості та здатності виступати перед аудиторією, що може допомогти їм подолати страхи і невпевненість. Ці очікування формують у хлопців більш позитивне ставлення до публічних виступів і мотивують їх до активної участі в подібних заходах.

Управління конфліктами є ключовою навичкою для успішної комунікації, яка впливає на здатність підлітків ефективно взаємодіяти з оточуючими та підтримувати здорові стосунки. Гендерні стереотипи також відіграють значну роль у формуванні цієї навички. Дівчат заохочують уникати конфліктів і шукати компроміси, що з одного боку сприяє розвитку їхніх навичок управління конфліктами. Вони вчаться бути дипломатичними та знаходити спільну мову з іншими. Проте, такий підхід може також призводити до того, що дівчата уникають вирішення проблем, відкладають складні розмови та нехтують власними інтересами, аби зберегти мир і спокій.

Також важливу роль у конфліктах відіграє емоційний інтелект. Стереотипи, які передбачають, що дівчата повинні бути чуйними та уважними до співрозмовника, сприяють розвитку їхнього емоційного інтелекту. Завдяки цьому, дівчаткам може бути легше розв'язувати конфлікти, оскільки вони

здатні краще розуміти почуття інших, виявляти емпатію та знаходити компроміси.

З іншого боку, хлопців часто вчать бути більш конкурентними та асертивними, що може спонукати їх до більш прямого і навіть агресивного вирішення конфліктів. Від них очікується, що вони будуть захищати свою позицію та демонструвати силу, що може обмежувати їхню здатність до емпатії та компромісу. Такий підхід може бути ефективним у певних ситуаціях, але також може призводити до ескалації конфліктів і втрати можливості досягти взаєморозуміння [10].

У підсумку, гендерні стереотипи мають значний вплив на соціальну взаємодію підлітків, обмежуючи їхні можливості для самовираження та розвитку. Подолання цих стереотипів вимагає комплексного підходу та активних дій з боку всіх соціальних інституцій. Тільки тоді підлітки зможуть вільно розвиватися та досягати своїх цілей, не обмежуючи себе рамками стереотипів. Це сприятиме створенню більш справедливого та інклюзивного суспільства, де кожна людина матиме рівні можливості для реалізації свого потенціалу.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

2.1 Програма та методики дослідження гендерних стереотипів хлопців і дівчат-підлітків

Дослідження гендерних стереотипів проводилося серед учнів восьмого та дев'ятого класу Тернопільської загальноосвітньої школи I-III ступенів №19 у 2025-2026 роках. Вибірка складалася з тридцяти хлопців та тридцяти дівчат.

Для дослідження були використанні такі методики: статево-рольовий опитувальник С. Бем (BSRI), опитувальник "Я – жінка (чоловік)" Л. Ожигової, методика оцінювання амбівалентного сексизму по відношенню до жінок і чоловіків П. Гліка і С. Фіск та авторську анкету, розроблену спеціально для вивчення гендерних стереотипів у підлітків.

Статево-рольовий опитувальник С. Бем (BSRI – Bem Sex-Role Inventory)

У процесі дослідження гендерних стереотипів підлітків була використана методика С. Бем - «Оцінювання гендерної ідентичності за допомогою шкал фемінності, маскулінності та андрогінності» (BSRI – Bem Sex Role Inventory). Вибір цієї методики зумовлений її здатністю відображати індивідуальні варіанти поєднання традиційно «жіночих» та «чоловічих» рис, не обмежуючи респондентів жорсткими бінарними категоріями.

Методика передбачає заповнення учасниками тесту, який складається з низки рис характеру. Учасники оцінюють, наскільки ці риси притаманні їм, за 7-бальною шкалою. Після обчислення середніх балів за шкалами фемінності та маскулінності розраховується коефіцієнт андрогінності, який дозволяє класифікувати тип гендерної ідентичності: маскулінний, фемінний, андрогінний.

Загалом, методика С. Бем є надійним інструментом у дослідженнях гендерних уявлень, оскільки дозволяє не лише кількісно оцінити ступінь відповідності традиційним ролям, а й виявити наявність більш гнучкої, андрогінної самоідентифікації. Застосування цієї методики до вибірки підлітків дозволяє простежити актуальний стан гендерних уявлень у сучасному шкільному середовищі та порівняти домінуючі типи у хлопців і дівчат.

Опитувальник "Я – жінка (чоловік)" Л. Ожигової була використана з метою виявлення гендерних установок особистості, а також щоб визначити ступінь відповідності існуючим гендерним стереотипам. Дана методика використовує метод незакінчених речень. Досліджуваний, відповідаючи на невизначений стимул, розкриває інформацію, що стосується безпосередньо його особистості.

Список речень:

1. Я – жінка/чоловік, тому що...
2. Я – жінка/чоловік і хочу, щоб...
3. Я – жінка/чоловік і для мене...
4. Я – жінка/чоловік і не терплю, коли ...
5. Я – жінка/чоловік і можу...
6. Я – жінка/чоловік і рада/радий, коли...
7. Я – жінка/чоловік і знаю, що...
8. Я – жінка/чоловік і засмучена тим, що ...
9. Я – жінка/чоловік і роблю...
10. Я – жінка/чоловік і мені подобається...
11. Я – жінка/чоловік і не хочу, щоб...
12. Я – жінка/чоловік і не можу...
13. Я – жінка/чоловік, і це значить...
14. Я – жінка/чоловік, і це дає мені можливість...

Кожна відповідь оцінювалась за наступною шкалою: 0 балів – відповідь не відповідає існуючому стереотипу, 1 бал – нейтральна відповідь, 2 бали – відповідь відповідає стереотипу. Сума усіх балів вказує на рівень відповідності

гендерному стереотипу: низький рівень (0-9 балів), середній рівень (10-18 балів), високий рівень (19-27 балів).

Методики оцінювання амбівалентного сексизму по відношенню до жінок і чоловіків П. Гліка і С. Фіск (в адаптації А. Ярошенко і Т. Семигіної)

Для вивчення установок підлітків щодо гендерних груп були використані короткі варіанти методик оцінювання амбівалентного сексизму по відношенню до жінок і чоловіків П. Гліка і С. Фіск (Ambivalent Sexism Inventory, ASI; Ambivalence Toward Men Inventory, AMI) в адаптації А. Ярошенко і Т. Семигіної. Вибір цих методик зумовлений їхньою здатністю фіксувати не лише відверто негативні, а й приховані, зовні «доброзичливі» форми сексизму, що особливо важливо в роботі з підлітковою аудиторією, де стереотипні установки часто не усвідомлюються як такі.

В основі методик лежить теорія амбівалентного сексизму, згідно з якою сучасні установки щодо гендерних груп є амбівалентними: вони поєднують у собі ворожий і доброзичливий сексизм. Ворожий сексизм - це відверто негативне ставлення, засноване на уявленнях про меншу компетентність або маніпулятивність жінок чи чоловіків. Доброзичливий сексизм, попри позитивне забарвлення, також є проявом стереотипізації, оскільки закріплює традиційні ролі та ієрархічне домінування - носія таких поглядів науковці порівнюють із «добрим диктатором» [Glick, Fiske, 1996].

Досліджуваним пропонувалося два бланки: перший містив 12 тверджень щодо жінок, другий - 12 тверджень щодо чоловіків. У кожному бланку 6 тверджень відображали ворожий сексизм (наприклад: «Жінки перебільшують проблеми, з якими стикаються на роботі», «Чоловіки зазвичай намагаються домінувати у спілкуванні з жінками»), а решта 6 - доброзичливий сексизм (наприклад: «Жінки повинні бути оточені турботою й захистом чоловіків», «Одним із головних обов'язків чоловіків є фінансове забезпечення жінок»). Відповіді оцінювались за шкалою від 0 («повністю не згоден/на») до 5 («повністю згоден/на»).

Обробка результатів передбачала розрахунок середнього балу окремо за шкалою ворожого та доброзичливого сексизму в кожному з двох бланків. Таким чином, для кожного учасника отримувалось чотири показники: ворожий сексизм щодо жінок, доброзичливий сексизм щодо жінок, ворожий сексизм щодо чоловіків та доброзичливий сексизм щодо чоловіків. Це дало змогу здійснити порівняльний аналіз як між групами хлопців і дівчат, так і між видами сексизму всередині кожної групи, та простежити, чи відрізняються установки підлітків залежно від того, щодо якої статі вони висловлюються.

Авторська анкета містить 20 закритих тверджень, 3 проєктивні ситуації та одне відкрите питання, спрямовані на вивчення гендерних стереотипів у старших підлітків. На відміну від методик зі стандартизованими відповідями, поєднання кількісної шкали з якісними кейсами дає змогу виявити не лише загальний рівень стереотипізації, а й глибинні установки, які підлітки можуть не усвідомлювати або не виражати у прямих відповідях. Такий підхід особливо важливий для дослідження гендерних стереотипів, оскільки дозволяє простежити, як соціальні уявлення про стать відображаються у свідомості молодих людей.

Досліджуваним пропонувалось оцінити 20 тверджень за шкалою Лайкерта від 1 («зовсім не погоджуюсь») до 5 («повністю погоджуюсь»).

Список тверджень:

1. Чоловік має бути головним годувальником у сім'ї.
2. Жінка повинна більше відповідати за домашнє господарство, ніж чоловік.
3. Виховання дітей - це переважно обов'язок матері.
4. Чоловіки краще підходять для керівних посад, ніж жінки.
5. Жінки більш емоційні, ніж чоловіки.
6. Є професії, які більше підходять чоловікам, ніж жінкам.
7. Є професії, які більше підходять жінкам, ніж чоловікам.
8. Хлопці краще розбираються в техніці, ніж дівчата.

9. Дівчата краще працюють у сферах, пов'язаних із турботою про людей (освіта, медицина).

10. Стать людини впливає на її успішність у кар'єрі.

11. Хлопці повинні стримувати свої емоції.

12. Дівчатам більше дозволено проявляти слабкість, ніж хлопцям.

13. Агресивність більше притаманна хлопцям, ніж дівчатам.

14. Лідерські якості частіше притаманні хлопцям.

15. Турботливість - це більш "жіноча" риса.

16. Суспільство по-різному оцінює однакову поведінку хлопців і дівчат.

17. Хлопці і дівчата повинні одягатися відповідно до "своїх" статі.

18. Незвична для статі поведінка (наприклад, хлопець займається танцями) часто засуджується.

19. Думка оточення впливає на те, як хлопці і дівчата поведуться.

20. Гендерні стереотипи обмежують можливості людей.

Твердження згруповано у чотири тематичні блоки: Блок 1 «Уявлення про ролі чоловіків і жінок» (твердження 1–5) охоплює уявлення про сімейні ролі, відповідальність за виховання дітей, емоційність та керівні функції. Блок 2 «Професійні стереотипи» (твердження 6–10) спрямований на виявлення установок щодо гендерного поділу праці та впливу статі на кар'єрний успіх. Блок 3 «Поведінкові та особистісні характеристики» (твердження 11–15) фіксує уявлення про допустимі форми вираження емоцій, лідерство та приписувані риси особистості. Блок 4 «Соціальні норми та очікування» (твердження 16–20) оцінює усвідомлення соціального тиску та його впливу на поведінку підлітків.

Після основної анкети досліджуваним пропонувалося відповісти на три ситуації та одне розгорнуте питання:

1. Олег хоче стати вихователем у дитячому садку, але друзі кажуть, що це "не чоловіча професія".

Питання:

-Як ти оцінюєш ситуацію?

-Чи повинен Олег змінити свій вибір? Чому?

2. Марина хоче працювати автомеханіком, але її родина не підтримує це рішення.

Питання:

-Чи є така реакція справедливою?

-Які труднощі можуть виникнути у Марини?

3. Хлопець відкрито проявляє емоції (плаче, говорить про переживання), і його за це критикують.

Питання:

-Як ти ставишся до такої поведінки?

-Чи є ця критика обґрунтованою?

4. Опиши “ідеального чоловіка” і “ідеальну жінку” в сучасному суспільстві.

У першому кейсі описувалась ситуація хлопця, який прагне стати вихователем у дитячому садку, попри осуд однолітків. У другому - ситуація дівчини, яка прагне стати автомеханіком без підтримки родини. У третьому - хлопець відкрито проявляє емоції і зазнає критики за це. Додатково досліджуваним пропонувалось описати образ «ідеального чоловіка» та «ідеальної жінки» у сучасному суспільстві.

Обробка здійснювалась комбіновано - кількісно та якісно.

Кількісна обробка передбачала підрахунок балів з урахуванням прямих та зворотних тверджень. Твердження 1–15, 17, 18 і 19 є прямими: чим вищий бал, тим вищий рівень стереотипізації. Твердження 16 і 20 є зворотними та потребують реверсу балів (1→5, 2→4, 4→2, 5→1). Загальний показник розраховується як сума всіх 20 тверджень (після реверсу) і може коливатись від 20 до 100 балів. Відповідно до цього виділяються три рівні: низький (20–46 балів) - гнучкі уявлення, критичне ставлення до стереотипів; середній (47–73 бали) - часткова стереотипізація, залежна від контексту; високий (74–100 балів) - виражені традиційні стереотипні установки. Окрім загального показника, окремо аналізуються результати за кожною з чотирьох підшкал (від 5 до 25 балів кожна).

Якісний аналіз застосовувався до відповідей на проєктивні кейси. У процесі аналізу зверталась увага на: жорсткість нормативних суджень (вживання конструкцій «повинен / не повинен»), оцінювальність відповідей (осуд чи підтримка нестандартної поведінки), варіативність у розумінні гендерних ролей, а також рівень критичності до соціального тиску. Крім того, аналізувалась логіка міркувань, наявність рефлексії та суперечливість суджень.

2.2 Результати емпіричного дослідження гендерних стереотипів у підлітковому віці

Розпочнемо розгляд результатів емпіричного дослідження з аналізу даних, отриманих за допомогою **статеврольового опитувальника С. Бем**. Як видно з таблиці 2.1, аналіз середніх значень за шкалами фемінності та маскулінності засвідчив наявність міжгрупових відмінностей. У групі дівчат середній показник фемінності становив 4,56 бала, а маскулінності - 4,19 бала, що свідчить про дещо більшу вираженість фемінних рис, хоча маскулінні характеристики також представлені на достатньо високому рівні.

Таблиця 2.1

Середні значення за шкалами фемінності та маскулінності

Гендер	Шкала жіночності, середній бал	Шкала мужності, середній бал
Жінки	4,56	4,19
Чоловіки	4,04	5,00

У групі хлопців картина є протилежною: середнє значення за шкалою маскулінності сягнуло 5,00 балів, тоді як показник фемінності склав 4,04 бала, що вказує на домінування маскулінних якостей при помірній вираженості фемінних.

Отримані результати загалом узгоджуються з традиційними уявленнями про гендерні відмінності, підтверджуючи, що дівчатам більш властиві фемінні риси, а хлопцям - маскулінні.

Надалі розглянемо типи гендерних ідентичностей окремо для дівчат і хлопців.

Аналіз гендерних типів у групі з 30 досліджуваних дівчат підтвердив переважання андрогінного профілю. Зокрема, 13 учасниць (43,3 %) отримали андрогінний тип, що є найбільшою часткою серед усіх категорій. Фемінний тип зафіксовано у 6 дівчат (20,0 %), яскраво виражений фемінний - у 5 осіб (16,7%). Маскулінний профіль виявлено у 3 учасниць (10,0 %), так само як і яскраво маскулінний - ще у 3 дівчат (10,0 %). Таким чином, попри домінування андрогінності, у групі простежується певна варіативність гендерних профілів. (Див. рис. 2.1)

Рис. 2.1 Розподіл типів гендерної ідентичності дівчат (за методикою С.Бем)

У групі хлопців картина виявилась протилежною: домінуючим став яскраво маскулінний профіль, який зафіксовано у 13 учасників (43,3 %). Маскулінний тип продемонстрували 5 осіб (16,7 %), андрогінний - 8 хлопців (26,7 %). Фемінний та яскраво фемінний типи трапляються значно рідше - по 2 особи (6,7 %) відповідно. Таким чином, більшість хлопців тяжіє до традиційно маскулінного самосприйняття, що різко контрастує з розподілом у групі дівчат. (Див. рис. 2.2)

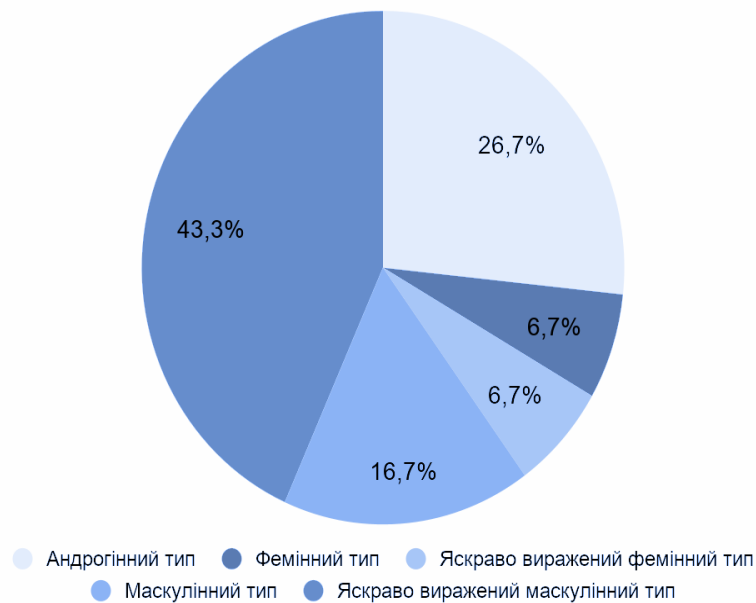

Рис. 2.2 Розподіл типів гендерної ідентичності хлопців (за методикою С.Бем)

Аналіз даних, отриманих за статеврольовим опитувальником С. Бем, засвідчив чіткий взаємозв'язок між біологічною статтю підлітка та характером його гендерної ідентичності. У групі дівчат переважають виразніші показники фемінності на тлі помірнішої маскулінності (середні бали: 4,56 та 4,19 відповідно), тоді як у хлопців спостерігається протилежне співвідношення - домінує маскулінний компонент (5,00) при нижчій вираженості фемінного (4,04). Ці кількісні розбіжності наочно підтверджують, що засвоєння традиційних гендерних ролей залишається потужним механізмом самовизначення в підлітковому середовищі.

Розподіл типів гендерної ідентичності також виявив показову картину. Серед дівчат найбільша частка припала на андрогінний тип (43,3 %), тоді як фемінний профіль зафіксовано у 20,0 % учасниць, яскраво виражений фемінний - у 16,7 %, маскулінний і яскраво виражений маскулінний - по 10,0 %. У хлопців ситуація кардинально відрізняється: провідним є яскраво виражений маскулінний тип (43,3 %), маскулінний - 16,7 %, андрогінний - 26,7 %, а фемінний та яскраво виражений фемінний трапляються лише у 6,7 % випадків. Таким чином, більшість хлопців тяжіє до традиційно маскуліного

самосприйняття, що різко контрастує зі значно варіативнішим розподілом у групі дівчат.

Водночас помітна частка андрогінних профілів - особливо серед дівчат - вказує на поступове розширення меж допустимої гендерної поведінки. Це свідчить про те, що окремі підлітки вже не обмежуються жорсткими полюсами «чоловічого» чи «жіночого», а формують більш інтегрований образ власного «Я». Проте домінування типових статево-рольових моделей загалом свідчить про збереження впливу соціальних норм, які й надалі задають рамки гендерного самовизначення у підлітковому віці. Отже, отримані результати підтверджують, що культурні очікування та соціалізаційний досвід залишаються ключовими чинниками у становленні гендерної ідентичності сучасних підлітків, хоча з'являються й ознаки поступової індивідуалізації цього процесу.

Проаналізувавши отримані дані **опитувальника Л. Ожигової**, отримано такі результати розподілу рівнів відповідності гендерним стереотипам:

На рис. 2.3, ми бачимо, що серед дівчат низький рівень виявлено у 6 осіб (20%), середній – у 22 осіб (73,3%), високий рівень зафіксовано у 2 осіб (6,7%).

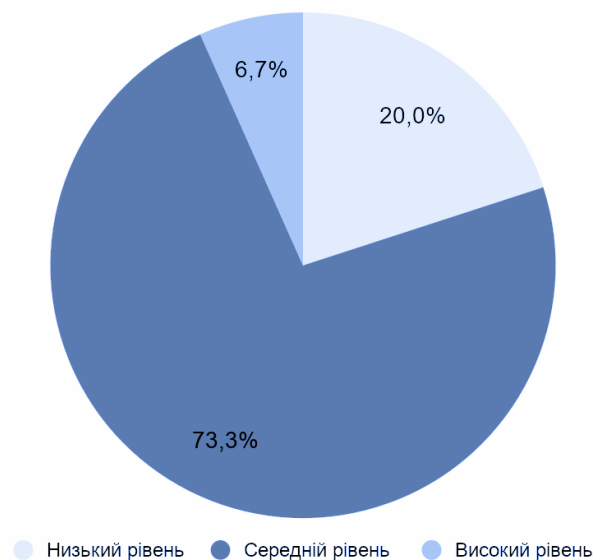

Рис. 2.3 Розподіл рівнів відповідності гендерним стереотипам дівчат (за методикою Л. Ожигової)

З рис. 2.4 видно, що серед хлопців низький рівень не виявлено (0%), середній – у 21 особи (70%), високий – у 9 осіб (30%).

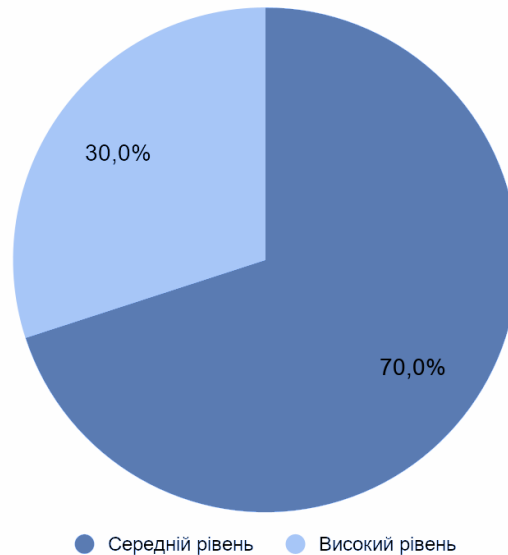

Рис. 2.4 Розподіл рівнів відповідності гендерним стереотипам хлопців (за методикою Л. Ожигової)

Отже, хлопці загалом виявляють більшу схильність до прийняття стереотипних моделей поведінки. Це може пояснюватися тим, що традиційні маскулінні ролі - бути захисником, лідером, годувальником - сприймаються ними як природна та єдино можлива норма, а не як соціальна конструкція. Така позиція формує досить жорсткі внутрішні рамки: хлопець «мусить» відповідати певному образу, і будь-яке відхилення від нього сприймається як слабкість. Парадокс полягає в тому, що ці ролі не лише обмежують свободу самовираження, а й створюють постійний психологічний тиск, залишаючи мало простору для індивідуального самовизначення.

Варто зазначити, що і серед хлопців домінує середній рівень відповідності стереотипам, що свідчить про певну невизначеність у їхніх гендерних установках - вони не є беззастережними носіями традиційних норм, однак і не відкидають їх повністю. Проте у групі дівчат середній рівень набуває якісно іншого змісту. У їхніх відповідях помітно простежуються ідеї, характерні для феміністичного дискурсу: акцент на праві самостійно визначати

власну роль у суспільстві, відмова від нав'язаних очікувань щодо поведінки та зовнішності, прагнення до рівності у стосунках і професійній сфері. Дівчата частіше ставлять під сумнів усталені уявлення про те, якою «має бути» жінка, і демонструють готовність переосмислювати ці ролі відповідно до власних цінностей та прагнень. Таким чином, їхній середній рівень відображає не стільки невизначеність, скільки активний внутрішній процес переоцінки стереотипів - перехід від засвоєних соціальних шаблонів до більш усвідомленої та автономної позиції.

Загалом результати засвідчують, що гендерні стереотипи залишаються вагомим чинником у житті підлітків обох статей, однак ступінь їх інтеріоризації та характер ставлення до них суттєво відрізняються. Якщо хлопці здебільшого приймають стереотипні норми як належне, то дівчата частіше перебувають у пошуку власної позиції між традиційними очікуваннями та сучасними цінностями.

Після аналізу результатів за методикою Л. Ожигової було опрацьовано показники амбівалентного сексизму за короткими варіантами **методик П. Гліка і С. Фіск**. Цей блок дослідження дав змогу з'ясувати не лише наявність відкрито негативних установок, а й поширеність зовні позитивних, але стереотипних уявлень про жінок і чоловіків. Окремо за методикою амбівалентного сексизму було опрацьовано 26 валідних бланків дівчат, оскільки частина відповідей була неповною або не була надана. Результати оцінювалися за сумою балів за кожною шкалою та додатково переводилися у середній бал за шкалою від 0 до 5. Для інтерпретації використано три рівні: низький рівень від 0 до 10 балів, середній від 11 до 20 балів, високий від 21 до 30 балів.

Таблиця 2.2

Узагальнені показники амбівалентного сексизму у групі дівчат

Показник	Середня сума балів	SD	Середній бал за шкалою 0–5
B1 — ворожий сексизм щодо	9,35	3,77	1,56

жінок			
Д1 — доброзичливий сексизм щодо жінок	16,46	6,31	2,74
В2 — ворожий сексизм щодо чоловіків	13,96	6,24	2,33
Д2 — доброзичливий сексизм щодо чоловіків	11,58	4,95	1,93

За наданими первинними даними у дівчат найвищим є показник доброзичливого сексизму щодо жінок ($M = 16,46$; середній бал = 2,74). Це свідчить про те, що частина респонденток підтримує зовні позитивні, але стереотипні уявлення про жіночність, турботу, захист і традиційну роль жінки. Наступним за вираженістю є ворожий сексизм щодо чоловіків ($M = 13,96$; середній бал = 2,33), нижчим є доброзичливий сексизм щодо чоловіків ($M = 11,58$; середній бал = 1,93). Найменше вираженим виявився ворожий сексизм щодо жінок ($M = 9,35$; середній бал = 1,56), що вказує на відсутність різко негативного ставлення до жінок у більшості опитаних дівчат.

Таблиця 2.3

Розподіл рівнів амбівалентного сексизму у групах хлопців і дівчат

Показник	Група	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Ворожий сексизм щодо жінок	Дівчата	18 осіб / 69,2 %	8 осіб / 30,8 %	0 осіб / 0 %
Ворожий сексизм щодо жінок	Хлопці	10 осіб / 33,3 %	18 осіб / 60,0 %	2 особи / 6,7 %
Доброзичливий сексизм щодо жінок	Дівчата	6 осіб / 23,1 %	12 осіб / 46,2 %	8 осіб / 30,8 %

Показник	Група	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Доброзичливий сексизм щодо жінок	Хлопці	3 особи / 10,0 %	22 особи / 73,3 %	5 осіб / 16,7 %
Ворожий сексизм щодо чоловіків	Дівчата	8 осіб / 30,8 %	14 осіб / 53,8 %	4 особи / 15,4 %
Ворожий сексизм щодо чоловіків	Хлопці	15 осіб / 50,0 %	15 осіб / 50,0 %	0 осіб / 0 %
Доброзичливий сексизм щодо чоловіків	Дівчата	12 осіб / 46,2 %	13 осіб / 50,0 %	1 особа / 3,8 %
Доброзичливий сексизм щодо чоловіків	Хлопці	4 особи / 13,3 %	22 особи / 73,4 %	4 особи / 13,3 %

Як видно з таблиці 2.3, у підлітків обох статей переважає низький або середній рівень ворожого сексизму. У групі дівчат за шкалою ворожого сексизму щодо жінок 69,2 % мають низький рівень, а високих показників не зафіксовано. Водночас доброзичливий сексизм щодо жінок є більш вираженим: 46,2 % дівчат мають середній рівень, а 30,8 % - високий. Це означає, що стереотипізація частіше проявляється не у формі прямого заперечення рівності, а у вигляді уявлень про «правильні» жіночі та чоловічі ролі, потребу захисту, турботи, фінансового забезпечення або особливої емоційної поведінки. Для групи дівчат відсотки розраховано від 26 валідних бланків, для групи хлопців - від 30 бланків.

Таблиця 2.4

Середні показники амбівалентного сексизму у групах хлопців і дівчат

Показник	Дівчата М	Дівчата SD	Хлопці М	Хлопці SD
Ворожий сексизм щодо жінок	1,56	0,63	2,18	0,76
Доброзичливий сексизм щодо жінок	2,74	1,05	3,12	0,90
Ворожий сексизм щодо чоловіків	2,33	1,04	1,72	0,70
Доброзичливий сексизм щодо чоловіків	1,93	0,82	2,88	0,86

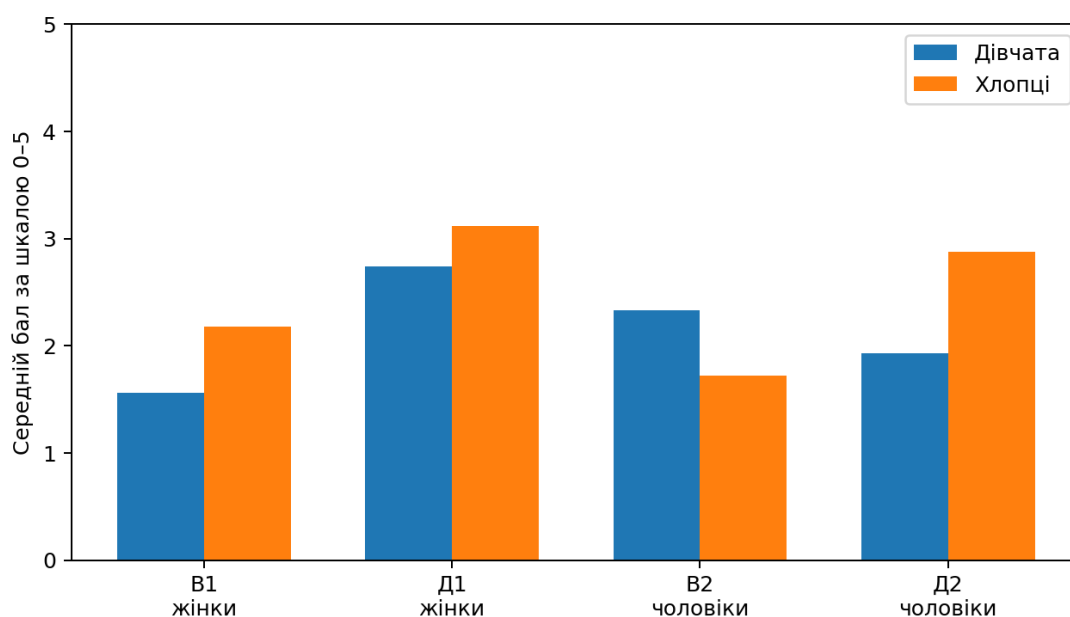

Рис. 2.5 Середні показники амбівалентного сексизму у групах хлопців і дівчат

Дані таблиці 2.4 та рис. 2.5 показують, що найвищі середні значення у групі дівчат отримано за шкалою доброзичливого сексизму щодо жінок (2,74 бала), тоді як найнижчий показник зафіксовано за шкалою ворожого сексизму щодо жінок (1,56 бала). Це свідчить про те, що відкрито негативні установки щодо жінок у дівчат виражені слабо, однак частина респонденток підтримує стереотипні уявлення про жіночність у прихованій, доброзичливій формі.

Показник ворожого сексизму щодо чоловіків у дівчат становить 2,33 бала, що може відображати критичне ставлення до окремих традиційних моделей маскулінної поведінки. У хлопців найвищими залишаються показники доброзичливого сексизму щодо жінок і чоловіків, що вказує на більшу схильність підтримувати патерналістські гендерні уявлення.

Тепер розглянемо результати **авторської анкети гендерних стереотипів**, яку було створено саме для даного дослідження. Методика поєднувала кількісний та якісний підхід, що дало змогу оцінити не лише рівень гендерної стереотипізації, а й зміст уявлень підлітків про гендерні ролі та норми.

Аналіз кількісних результатів показав суттєві відмінності між групами хлопців і дівчат.

На рис. 2.6, видно, що Серед хлопців переважав середній рівень гендерних стереотипів. із 30 опитаних 25 осіб (83,3 %) продемонстрували середній рівень стереотипізації, 3 особи (10,0 %) — високий рівень, а 2 особи (6,7 %) — низький рівень.

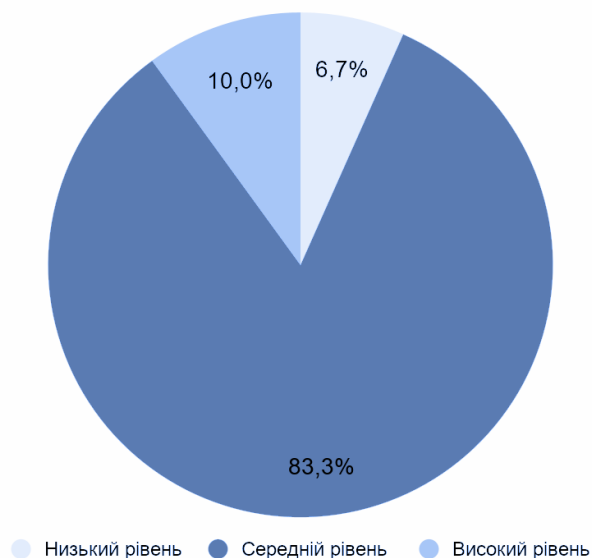

Рис. 2.6 Розподіл рівнів гендерної стереотипізації хлопців (за авторською анкетою)

Отримані результати свідчать про те, що більшість хлопців частково поділяє традиційні уявлення про чоловічі та жіночі ролі, однак ці установки

переважно мають помірний характер і не набувають виражено стереотипної форми.

У групі дівчат картина виявилася іншою. Низький рівень гендерних стереотипів було зафіксовано у 13 осіб (43,3 %), середній рівень — у 15 осіб (50,0 %), а високий — лише у 2 осіб (6,7 %). (Див. рис. 2.7)

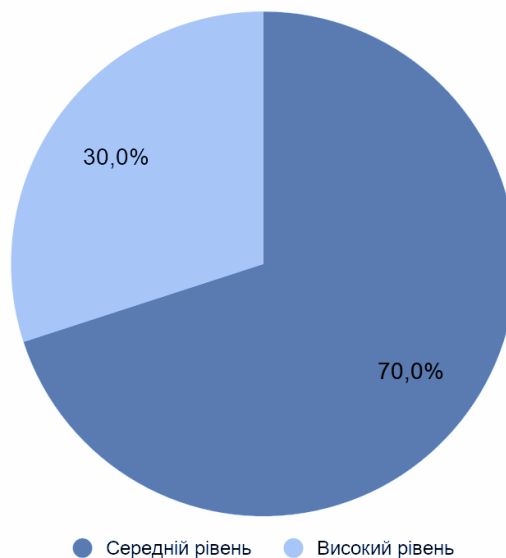

Рис. 2.7 Розподіл рівнів гендерної стереотипізації дівчат (за авторською анкетною)

Таким чином, дівчата загалом продемонстрували нижчий рівень стереотипізації порівняно з хлопцями. Майже половина респонденток характеризується низьким рівнем гендерних стереотипів, що свідчить про більш гнучкі та егалітарні погляди на розподіл соціальних ролей між чоловіками та жінками.

Після аналізу кількісних результатів перейдемо до якісного аналізу проєктивних ситуацій. Спочатку розглянемо результати аналізу першої проєктивної ситуації, у якій йшлося про хлопця, який бажає стати вихователем дитячого садка. Насамперед проаналізуємо відповіді дівчат на цю ситуацію.

На основі аналізу відповідей дівчат на першу проєктивну ситуацію встановлено, що найпоширенішою категорією відповідей було визнання права людини самостійно обирати професію (73,3 %). Третина респонденток (33,3 %)

прямо зазначала, що не існує суто чоловічих або жіночих професій. Також 26,7 % дівчат вважали негативну реакцію друзів несправедливою, а 23,3 % наголошували на важливості особистих здібностей, інтересів і самореалізації. Лише 13,3 % респонденток окремо підкреслювали, що Олег не повинен змінювати свій вибір під впливом думки оточення. (Див. рис. 2.8)

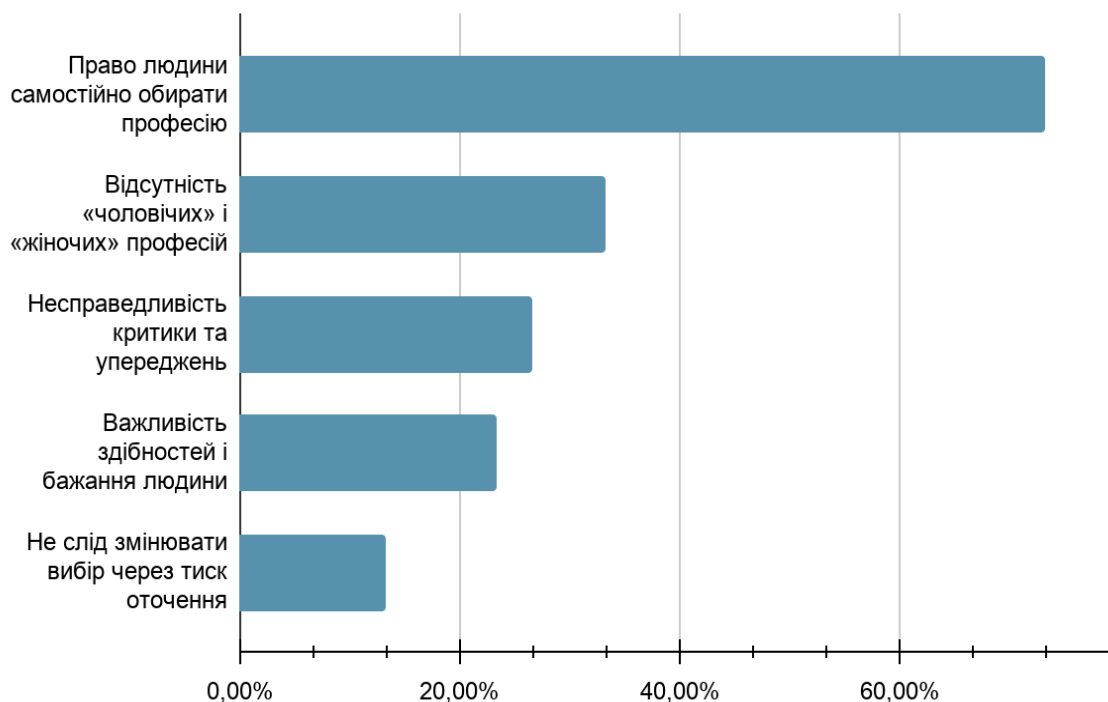

Рис. 2.8 Ставлення дівчат до вибору хлопцем професії вихователя дитячого садка (за авторською анкетой)

Отримані результати свідчать про переважно толерантне ставлення дівчат до професійного вибору незалежно від статі. Найчастіше у відповідях наголошувалося на праві кожної людини самостійно обирати професію відповідно до власних інтересів і здібностей, а також на відсутності гендерних обмежень у професійній сфері. Частина респонденток підкреслювала несправедливість негативної реакції друзів та важливість збереження власного вибору попри суспільний тиск.

Після аналізу відповідей дівчат на першу проєктивну ситуацію звернемося до аналізу відповідей хлопців, що дасть змогу виявити спільні та

відмінні особливості їхнього ставлення до вибору хлопцем професії вихователя дитячого садка.

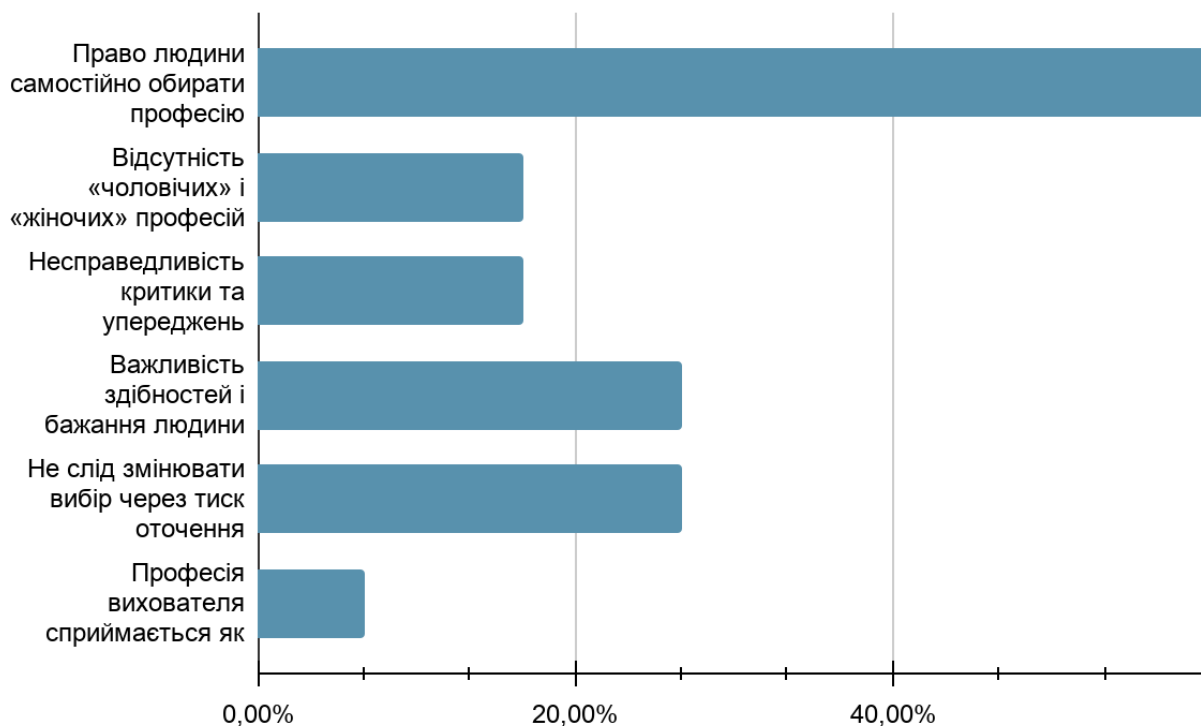

Рис. 2.9 Ставлення хлопців до вибору хлопцем професії вихователя дитячого садка (за авторською анкетою)

На діаграмі (рис. 2.9) видно, що найпоширенішою категорією відповідей було визнання права людини самостійно обирати професію (60,0 %). Понад чверть респондентів (26,7 %) наголошували на важливості власних інтересів, бажань і мрій під час вибору професійного шляху, а також зазначали, що не слід змінювати своє рішення під впливом думки оточення. 16,7 % хлопців вважали негативну реакцію друзів несправедливою та підкреслювали необхідність підтримки особистого вибору. Така ж частка респондентів прямо зазначала, що професії не повинні поділятися на чоловічі та жіночі. Водночас у відповідях окремих учасників (6,7 %) простежувалися традиційні гендерні уявлення, відповідно до яких професія вихователя сприймається як більш характерна для жінок.

Отримані результати свідчать про переважання серед хлопців толерантного ставлення до професійного самовизначення незалежно від статі. Більшість респондентів підтримувала право людини самостійно обирати професію та наголошувала на важливості особистих інтересів і здібностей у професійному виборі. Водночас, на відміну від відповідей дівчат, у відповідях хлопців частіше траплялися традиційні уявлення про гендерний розподіл професій, хоча їхня поширеність залишалася невисокою. Це свідчить про загальне переважання егалітарних поглядів серед хлопців за наявності окремих проявів гендерних стереотипів щодо професійних ролей.

У другій проективній ситуації, де дівчина прагнула працювати автомеханіком, найпоширенішою серед дівчат була категорія відповідей було визнання права людини самостійно обирати професію незалежно від статі (56,7 %). Більше третини респонденток (36,7 %) прямо зазначали, що професії не мають гендерних обмежень і можуть бути доступними як чоловікам, так і жінкам.

30,0 % дівчат вважали негативну реакцію родини несправедливою та наголошували, що професійний вибір повинен залежати від інтересів і здібностей людини, а не від її статі. Водночас 26,7 % респонденток вказували на можливі труднощі, пов'язані із суспільним осудом, упередженим ставленням, психологічним тиском або поширеними гендерними стереотипами. Це свідчить про усвідомлення підлітками соціальних бар'єрів, з якими можуть стикатися люди, що обирають нетрадиційні для своєї статі професії.

Майже чверть опитаних (23,3 %) підкреслювали важливість знань, навичок, інтересів та особистих здібностей під час професійного самовизначення. Лише 13,3 % дівчат згадували про можливі труднощі, пов'язані безпосередньо зі специфікою професії автомеханіка, зокрема фізичним навантаженням, складністю роботи або її небезпечністю. Лише поодинокі відповіді (3,3 %) містили підтримку традиційних уявлень щодо професійного вибору жінок. (Див. рис. 2.10).

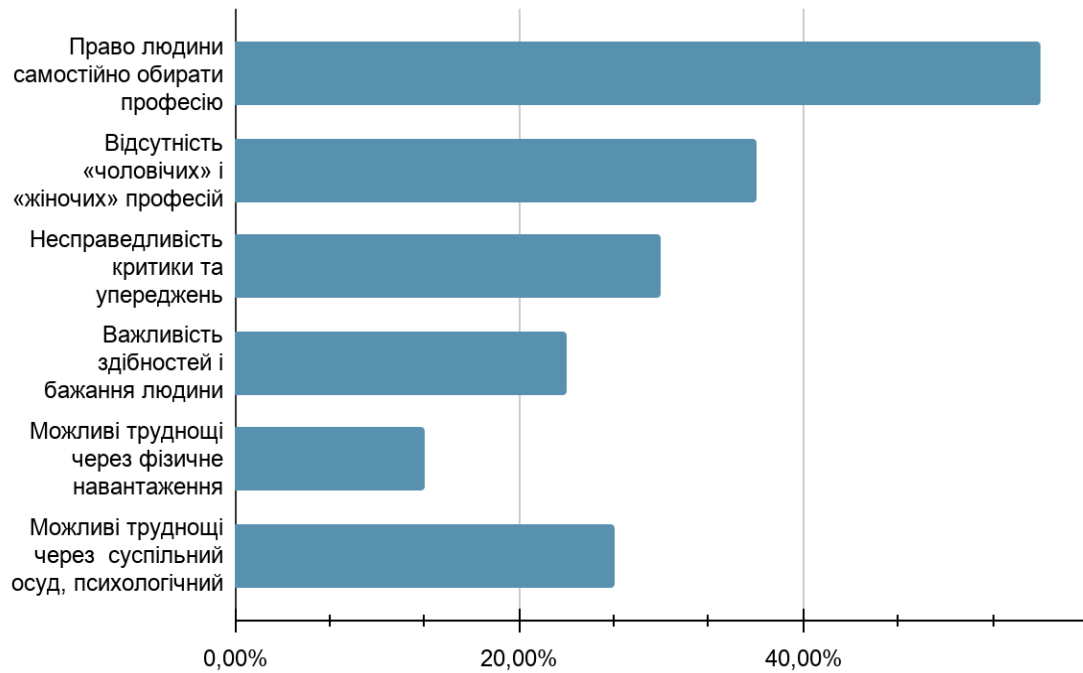

Рис. 2.10 Ставлення дівчат до вибору дівчиною професії автомеханіка (за авторською анкетою)

Отримані результати свідчать про переважання серед дівчат егалітарних поглядів щодо професійного самовизначення та низький рівень підтримки гендерних стереотипів. На відміну від хлопців, дівчата частіше звертали увагу не на фізичні труднощі професії, а на можливі соціальні бар'єри та упередження з боку оточення.

На основі аналізу відповідей хлопців на другу проєктивну ситуацію встановлено, що найпоширенішою категорією відповідей було визнання права людини самостійно обирати професію незалежно від статі (36,7 %). Майже чверть респондентів (23,3 %) зазначали, що професія автомеханіка може бути доступною як чоловікам, так і жінкам, а також підкреслювали важливість особистих інтересів, бажання та професійної підготовки під час вибору майбутньої діяльності.

Водночас 23,3 % хлопців вказували на можливі труднощі, пов'язані з фізичними навантаженнями, використанням важких інструментів або необхідністю значної фізичної сили. Це свідчить про те, що частина

респондентів пов'язує професійну діяльність автомеханіка насамперед із фізичними вимогами роботи.

13,3 % учасників вважали негативну реакцію родини несправедливою та наголошували, що професійний вибір не повинен обмежуватися гендерними стереотипами. Водночас у відповідях окремих хлопців (6,7 %) простежувалися традиційні уявлення про автомеханіку як переважно чоловічу професію. Поодинокі респонденти підтримували позицію родини щодо небажаності такого професійного вибору для дівчини. (Див. рис. 2.11).

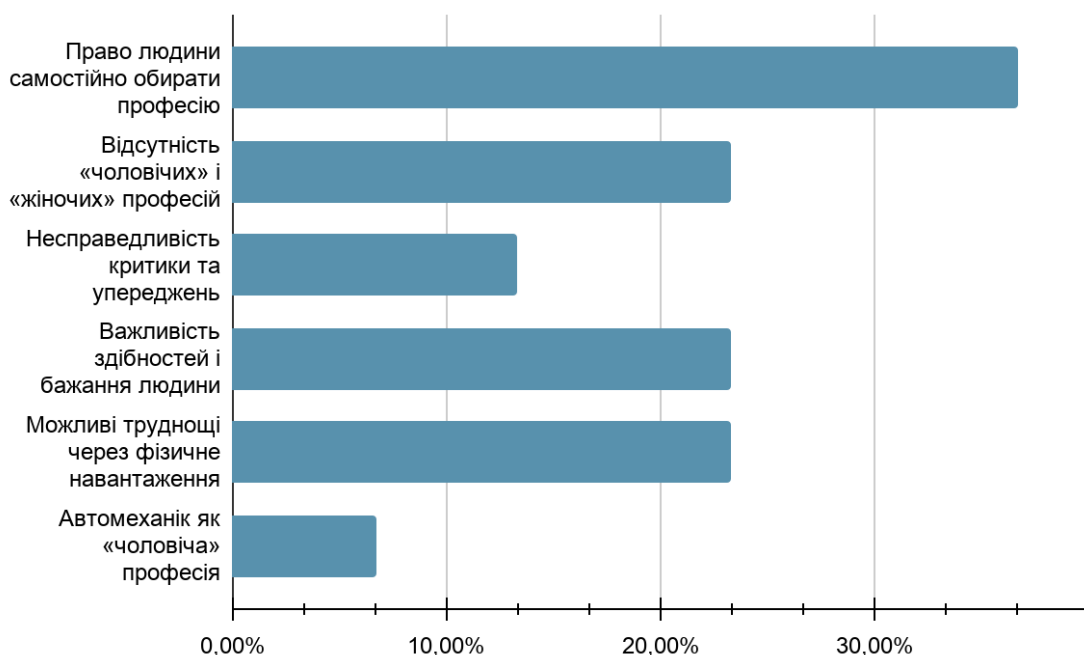

Рис. 2.11 Ставлення хлопців до вибору дівчиною професії автомеханіка (за авторською анкетною)

Отримані результати свідчать про переважання серед хлопців позитивного ставлення до професійного самовизначення незалежно від статі. Разом із тим частина респондентів продовжує пов'язувати окремі професії з традиційними гендерними ролями або фізичними особливостями чоловіків і жінок.

Третя проективна ситуація стосувалася ставлення до хлопця, який відкрито проявляє емоції та плаче.

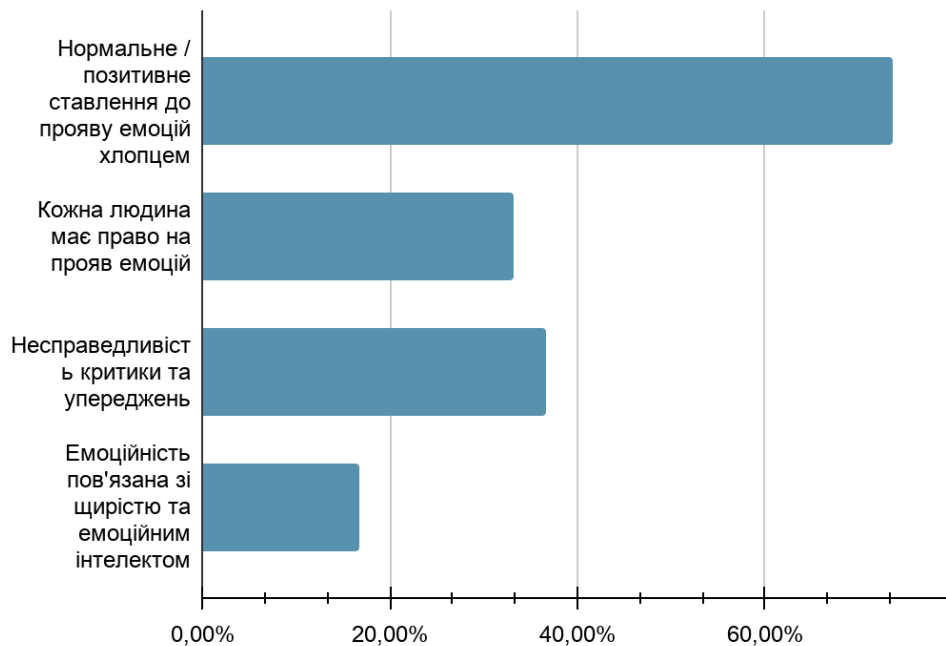

Рис. 2.12 Ставлення дівчат до прояву емоцій хлопцем (за авторською анкетой)

З рис. 2.12 видно, що найпоширенішою категорією відповідей було позитивне або нейтральне ставлення до прояву емоцій хлопцем (73,3 %). Більшість респонденток зазначали, що плач або відкрите вираження почуттів є нормальною людською реакцією та не повинні викликати осуду.

Понад третина дівчат (36,7 %) прямо вказувала на необґрунтованість критики хлопця за прояв емоцій. Респондентки підкреслювали, що засудження емоційної поведінки є неправильним, оскільки почуття властиві всім людям незалежно від статі. Крім того, 33,3 % учасниць дослідження наголошували на тому, що кожна людина має право відкрито висловлювати свої емоції та переживання.

Частина дівчат (16,7 %) пов'язувала здатність відкрито проявляти емоції зі щирістю, емоційною зрілістю та високим рівнем емоційного інтелекту. У відповідях підкреслювалося, що емоційність не є ознакою слабкості, а навпаки може свідчити про здатність людини усвідомлювати та виражати власні почуття.

Отримані результати свідчать про низький рівень підтримки традиційного гендерного стереотипу, відповідно до якого хлопці повинні приховувати свої

емоції. Більшість дівчат демонструє толерантне ставлення до емоційної відкритості чоловіків та визнає право людини на вільне вираження почуттів незалежно від статі.

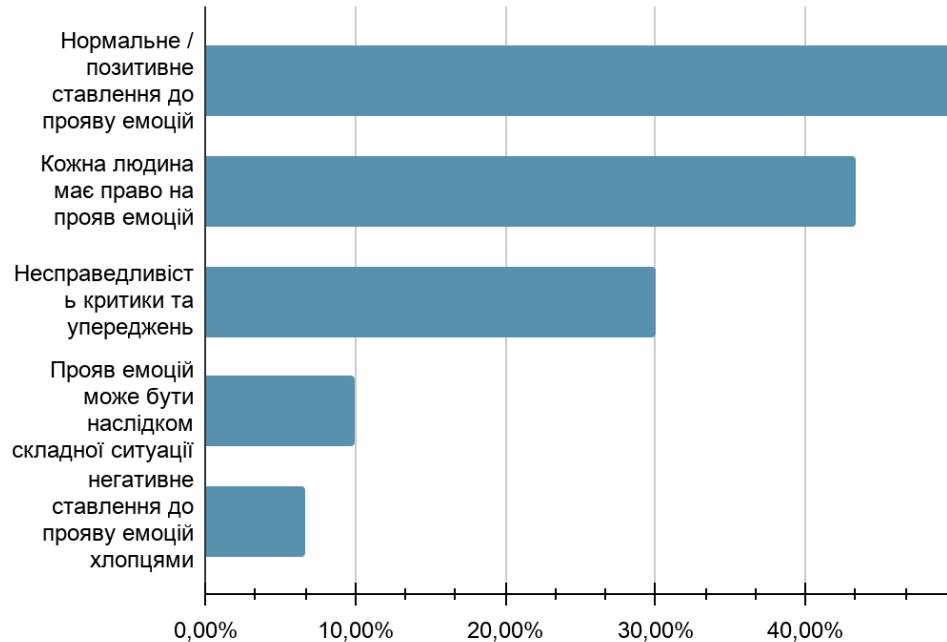

Рис. 2.13 Ставлення хлопців до прояву емоцій хлопцем (за авторською анкетною)

З рис. 2.13 видно, що найпоширенішою категорією відповідей було позитивне або нейтральне ставлення до прояву емоцій хлопцем (50,0 %). Половина респондентів вважала, що плач або відкрите вираження почуттів є нормальною реакцією людини та не повинні ставати підставою для осуду.

30,0 % хлопців прямо зазначали, що критика за прояв емоцій є необґрунтованою та несправедливою. Крім того, 43,3 % респондентів наголошували на тому, що кожна людина має право відкрито висловлювати свої почуття незалежно від статі. У відповідях підкреслювалося, що емоції є природною складовою людського життя та не повинні обмежуватися гендерними нормами. Ще 10,0 % хлопців пояснювали емоційну реакцію можливими складними обставинами, емоційним перевантаженням або особистими переживаннями.

Водночас у поодиноких відповідях (6,7 %) простежувалися елементи традиційних уявлень про чоловічу поведінку або негативне ставлення до прояву емоцій хлопцями. Однак загалом більшість респондентів демонструвала толерантне ставлення до емоційної відкритості чоловіків.

Отримані результати свідчать про поступове послаблення традиційного гендерного стереотипу щодо необхідності емоційної стриманості чоловіків. Хоча окремі стереотипні уявлення все ще трапляються, більшість хлопців визнає право людини на вільне вираження почуттів незалежно від статі.

Особливий інтерес становили відповіді на розгорнуте питання про риси «ідеального» чоловіка та «ідеальної» жінки.

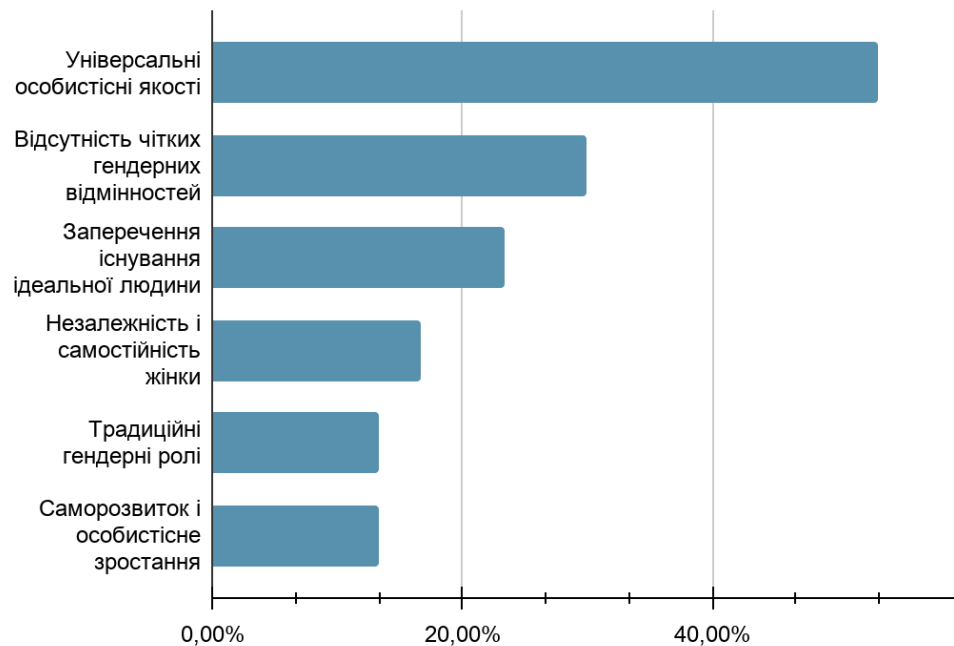

Рис. 2.14 Уявлення дівчат про риси «ідеального» чоловіка та «ідеальної» жінки (за авторською анкетой)

Як видно з рис. 2.14, що найпоширенішою категорією відповідей серед дівчат було описання ідеальної людини через універсальні особистісні якості (53,3 %). Найчастіше респондентки називали доброту, чесність, відповідальність, повагу до інших, турботливість, емпатію та здатність підтримувати близьких. При цьому такі характеристики однаково стосувалися як чоловіків, так і жінок.

Третина опитаних дівчат (30,0 %) прямо наголошувала на відсутності чітких відмінностей між рисами «ідеального» чоловіка та «ідеальної» жінки. У відповідях підкреслювалося, що особистісні якості не залежать від статі, а чоловіки й жінки однаково можуть бути розумними, відповідальними, сильними чи турботливими.

Майже чверть респонденток (23,3 %) зазначала, що ідеальних людей не існує, оскільки кожна людина має власні переваги та недоліки. Такі відповіді свідчать про реалістичне сприйняття людської особистості та відмову від жорстких нормативних уявлень про «ідеал».

16,7 % дівчат пов'язували образ ідеальної жінки з незалежністю, самостійністю та свободою вибору власного життєвого шляху. Водночас у частині відповідей (13,3 %) все ще простежувалися традиційні гендерні уявлення, відповідно до яких чоловік повинен забезпечувати сім'ю, а жінка — займатися домашніми справами або підтримувати чоловіка.

Окремі респондентки (13,3 %) наголошували на важливості саморозвитку, особистісного зростання та прагнення до вдосконалення. Лише незначна частина відповідей (10,0 %) пов'язувала образ ідеальної людини переважно із зовнішністю або матеріальним добробутом.

Отримані результати свідчать про переважання серед дівчат егалітарних уявлень щодо особистісних якостей чоловіків і жінок. Для більшості респонденток визначальними є моральні та особистісні характеристики людини, тоді як традиційні гендерні ролі та зовнішні ознаки мають значно менше значення.

На основі аналізу відповідей хлопців на розгорнуте питання встановлено, що найпоширенішими виявилися дві категорії відповідей: описання ідеальної людини через універсальні особистісні якості (53,3 %) та через успішність, працьовитість, професійну реалізацію і матеріальний добробут (53,3 %). До найважливіших характеристик респонденти відносили доброту, чесність, відповідальність, справедливість, повагу до інших людей, турботливість і готовність допомагати. Водночас значна частина хлопців наголошувала на

важливості наполегливості, досягнення поставлених цілей, наявності хорошої роботи, фінансової стабільності та здатності забезпечувати себе і свою сім'ю.

У 13,3 % відповідей значущими характеристиками виступали зовнішня привабливість та гарний зовнішній вигляд. Така ж частка респондентів акцентувала увагу на соціальних навичках, зокрема вмінні підтримувати позитивні стосунки з іншими людьми, працювати в команді та бути відкритим до спілкування.

У частині відповідей (10,0 %) простежувалися традиційні гендерні уявлення, відповідно до яких чоловік повинен матеріально забезпечувати родину, а жінка — виконувати домашні обов'язки. Водночас 10,0 % хлопців зазначали, що ідеальних людей не існує, оскільки кожна людина має як позитивні, так і негативні риси. (Див. рис. 2.15)

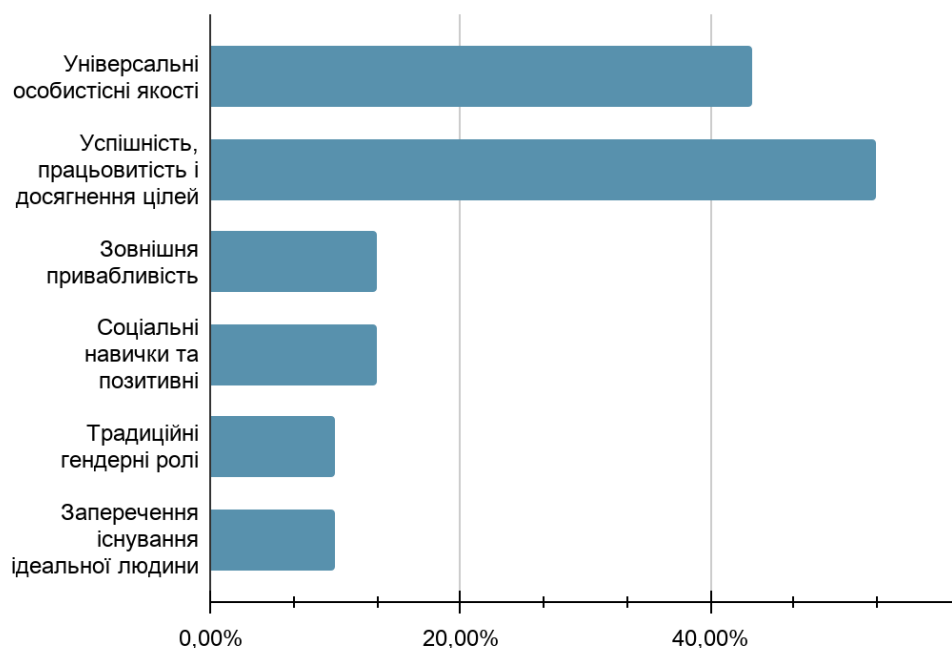

Рис. 2.15 Уявлення хлопців про риси «ідеального» чоловіка та «ідеальної» жінки (за авторською анкетой)

Отримані результати свідчать, що уявлення хлопців про ідеального чоловіка та ідеальну жінку переважно ґрунтуються на поєднанні морально-етичних якостей, особистісної зрілості, соціальної успішності та матеріальної самореалізації. Разом із тим у частини респондентів зберігаються традиційні

уявлення про розподіл ролей між чоловіками та жінками, хоча вони не є домінуючими порівняно з орієнтацією на особистісні характеристики та досягнення людини.

Загалом результати авторської анкети свідчать про переважання низького та середнього рівнів гендерної стереотипізації серед старших підлітків. При цьому хлопці демонструють дещо вищу схильність до підтримки традиційних гендерних уявлень порівняно з дівчатами. Водночас якісний аналіз показав, що більшість респондентів підтримує право людини на вільний професійний вибір, не схвалює обмеження за статевою ознакою та демонструє толерантне ставлення до відхилення від традиційних гендерних ролей. Це може свідчити про поступове поширення більш егалітарних поглядів серед сучасних підлітків.

2.3 Статистичний аналіз відмінностей у прояві гендерних стереотипів хлопців і дівчат підліткового віку

Для поглиблення аналізу емпіричних результатів було здійснено статистичну перевірку відмінностей між групами хлопців і дівчат. Оскільки дослідження передбачало порівняння двох незалежних вибірок, доцільним було використання t-критерію Стюдента для незалежних вибірок. Загальна кількість учасників становила 60 осіб: 30 дівчат і 30 хлопців. Критерій застосовувався до тих показників, які були представлені у вигляді кількісних балів: шкал фемінності та маскулінності за методикою С. Бем, загального показника відповідності гендерним стереотипам за методикою Л. Ожигової, індексу стереотипності за авторською анкетой, а також шкал амбівалентного сексизму.

Статистична гіпотеза полягала в тому, що між хлопцями і дівчатами підліткового віку існують значущі відмінності у вираженості окремих компонентів гендерних стереотипів. Нульова гіпотеза передбачала відсутність статистично значущих відмінностей між групами, альтернативна - наявність таких відмінностей. Рівень статистичної значущості приймався на рівні $p \leq 0,05$.

Формула t-критерію Стьюдента для незалежних вибірок має такий вигляд:

$$t = (M1 - M2) / \sqrt{(SD1^2 / n1 + SD2^2 / n2)}$$

де M1 і M2 - середні значення у двох групах, SD1 і SD2 - стандартні відхилення, n1 і n2 - кількість учасників у групах. Для показників амбівалентного сексизму статистичні розрахунки здійснювалися з урахуванням 26 валідних бланків дівчат і 30 бланків хлопців. Отримані значення t та p-рівня подано у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

**Порівняльний статистичний аналіз показників хлопців і дівчат
за t-критерієм Стьюдента**

Показник	Дівчата M ± SD	Хлопці M ± SD	t емп.	p	Висновок
Шкала фемінності С. Бем	4,56 ± 0,74	4,04 ± 0,68	2,83	0,006	значущі відмінності
Шкала маскулінності С. Бем	4,19 ± 0,71	5,00 ± 0,65	-4,61	<0,001	значущі відмінності
Відповідність гендерним стереотипам Л. Ожигової	14,83 ± 4,18	17,90 ± 3,82	-2,97	0,004	значущі відмінності
Ворожий сексизм щодо жінок	1,56 ± 0,63	2,18 ± 0,76	-3,31	0,002	значущі відмінності
Доброзичливий сексизм щодо жінок	2,74 ± 1,05	3,12 ± 0,90	-1,44	0,155	відмінності незначущі
Ворожий сексизм щодо чоловіків	2,33 ± 1,04	1,72 ± 0,70	2,59	0,012	значущі відмінності
Доброзичливий сексизм щодо чоловіків	1,93 ± 0,82	2,88 ± 0,86	-4,20	<0,001	значущі відмінності

Показник	Дівчата M ± SD	Хлопці M ± SD	t емп.	p	Висновок
Загальний індекс стереотипності за авторською анкетою	48,07 ± 11,03	63,80 ± 5,83	-6,91	<0,001	значущі відмінності

Результати статистичної перевірки підтвердили наявність значущих відмінностей між хлопцями і дівчатами за більшістю показників. За шкалою фемінності вищі значення отримали дівчата, тоді як за шкалою маскулінності - хлопці. Це узгоджується з даними описового аналізу та свідчить про збереження традиційної статево-рольової диференціації у підлітковому віці. Водночас сама наявність андрогінних профілів у частини учасників показує, що ця диференціація не є абсолютною.

За методикою Л. Ожигової та авторською анкетою хлопці продемонстрували статистично вищий рівень відповідності гендерним стереотипам. Це означає, що вони частіше схильні сприймати традиційні уявлення про чоловічі й жіночі ролі як нормативні та соціально бажані. У практичному вимірі це може проявлятися у жорсткіших очікуваннях щодо поведінки, професійних виборів, емоційності та сімейних ролей.

Показники амбівалентного сексизму також виявили важливі відмінності. Хлопці мають статистично вищий показник ворожого сексизму щодо жінок і доброзичливого сексизму щодо чоловіків. Це свідчить про більшу схильність частини хлопців підтримувати традиційні уявлення про жіночність, чоловічу відповідальність, силу та соціальне домінування. Водночас дівчата мають статистично вищий показник ворожого сексизму щодо чоловіків, що може відображати критичніше ставлення до окремих проявів традиційної маскулінності, зокрема домінування, емоційної закритості або жорстких очікувань щодо чоловічої поведінки.

Відмінності за показником доброзичливого сексизму щодо жінок не досягли рівня статистичної значущості. Це означає, що і хлопці, і дівчата

певною мірою засвоюють зовні позитивні, але стереотипні уявлення про жіночність, турботу, м'якість і потребу захисту. Отже, доброзичливий сексизм щодо жінок є спільним ризиковим компонентом гендерної стереотипізації для обох груп, хоча середні значення у хлопців залишаються дещо вищими.

За результатами авторської анкети виявлено статистично значущі відмінності між хлопцями та дівчатами. Хлопці продемонстрували вищий рівень досліджуваного показника порівняно з дівчатами, що свідчить про більшу вираженість відповідних установок, переконань або поведінкових тенденцій у представників чоловічої статі. Водночас у дівчат середні значення є нижчими, що може вказувати на меншу схильність до прояву гендерних установок.

Отже, статистичний аналіз підтвердив емпірично виявлену тенденцію: хлопці загалом демонструють вищу прихильність до традиційних гендерних стереотипів, тоді як дівчата частіше виявляють критичність і гнучкість у розумінні гендерних ролей. Разом із тим результати за шкалами сексизму показують, що стереотипні установки мають не лише «чоловічий» або «жіночий» характер, а можуть проявлятися в обох групах у різних формах. Отримані результати стали підставою для розроблення тренінгової програми, спрямованої на розвиток рефлексії, критичного мислення, емпатії та здатності до нестереотипного самовизначення.

РОЗДІЛ 3

ПРОГРАМА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ТРЕНІНГУ З ПОДОЛАННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ПІДЛІТКІВ

3.1 Мета, завдання та організаційні засади тренінгової програми

Результати теоретичного й емпіричного дослідження засвідчили, що гендерні стереотипи залишаються значущим чинником соціалізації підлітків. Найбільш вираженими виявилися стереотипи, пов'язані з очікуваними рисами характеру, сімейними ролями, професійним вибором, емоційністю та уявленнями про «належну» поведінку хлопців і дівчат. Тому практичним продовженням дослідження стала розробка соціально-психологічного тренінгу, спрямованого на зниження впливу стереотипних уявлень і формування більш гнучкої гендерної культури.

Мета тренінгової програми - сприяти усвідомленню підлітками змісту та наслідків гендерних стереотипів, розвитку критичного ставлення до стереотипних суджень, формуванню навичок рівноправної взаємодії, емпатії та підтримки особистісного самовизначення незалежно від статі.

Основними завданнями програми є:

- сформувати у підлітків уявлення про природу гендерних стереотипів;
- навчити розпізнавати приховані форми сексизму у повсякденному спілкуванні, медіа та освітньому середовищі;
- розвинути навички критичного аналізу соціальних очікувань;
- зменшити жорсткість уявлень про маскулінність і фемінність;
- підтримати право кожного учасника на індивідуальний вибір інтересів, професії, стилю поведінки та способів самовираження;
- сформувати готовність до толерантної комунікації між хлопцями і дівчатами.

Матеріали:

- аркуші паперу формату А4, стікери, фліпчарт, кольорові маркери, фломастери та ручки;
- ватмани, ножиці, клей, журнали та інші матеріали для створення колажів, плакатів і творчих проєктів.
- картки зі стереотипними висловлюваннями, твердженнями та ситуаціями;
- роздаткові матеріали для індивідуальної та групової роботи: анкети, бланки для рефлексії, кейси, таблиці та схеми;
- набір карток із особистісними якостями та характеристиками;
- медіаматеріали (зображення, рекламні повідомлення, уривки з фільмів, публікації із соціальних мереж);

Етапи проведення тренінгу:

Орієнтовний етап. Перший етап тренінгової програми спрямований на знайомство учасників, створення атмосфери довіри та психологічної безпеки, а також актуалізацію проблеми гендерних стереотипів. Тренер організовує вправи на знайомство, згуртування групи та вироблення правил взаємодії. Особлива увага приділяється формуванню поваги до думок інших, конфіденційності та праву кожного учасника вільно висловлювати власну позицію.

За допомогою вправ «Ім'я і якість», «Правила групи», «Що таке стереотип?» учасники знайомляться один з одним, усвідомлюють актуальність теми та починають аналізувати власні уявлення про хлопців і дівчат. Підлітки мають можливість поділитися своїми думками щодо гендерних ролей, очікувань суспільства та особистого досвіду. На цьому етапі формується мотивація до подальшої роботи та готовність до відкритого обговорення складних соціальних питань.

Основний етап. Центральна частина програми спрямована на усвідомлення та критичний аналіз гендерних стереотипів, розвиток емпатії, толерантності та навичок рівноправної взаємодії. Робота здійснюється через поєднання психоосвітніх, рефлексивних і практичних методів.

Використовуються:

- вправи на виявлення та аналіз стереотипних уявлень («Асоціативний портрет», робота з картками «Хлопці повинні / дівчата повинні»);
- дискусії та вправи щодо маскулінності й фемінності («Скринька якостей», «Риси без статі»);
- рольові ігри та аналіз життєвих ситуацій для розвитку навичок рівноправного спілкування;
- вправи на розпізнавання прихованого сексизму та упереджень («Прихована пастка компліменту»);
- кейси та групові завдання щодо професійного самовизначення без гендерних обмежень;
- вправи на розвиток емпатії та підтримки інших («Крок у чужих черевиках», «Підтримувальна фраза»).

У процесі роботи учасники навчаються відрізняти факти від стереотипних суджень, критично оцінювати соціальні очікування, розуміти наслідки гендерних упереджень для міжособистісних стосунків і професійного вибору. Атмосфера безоцінного спілкування сприяє розвитку відкритості, взаємної поваги та прийняття індивідуальних відмінностей.

Завершальний етап. На завершальному етапі підлітки підбивають підсумки своєї участі у програмі, аналізують особисті зміни та отриманий досвід. Учасники виконують вправи «До і після» та «Мій антистереотипний вибір», порівнюють власні уявлення на початку й наприкінці тренінгу, визначають нові погляди та переконання, які сформувалися під час занять.

Групова рефлексія дозволяє усвідомити значущість отриманих знань і навичок для повсякденного життя. Учасники розробляють особистий план подальших дій щодо подолання стереотипних установок та підтримки рівноправної взаємодії з однолітками. За можливості проводиться повторна міні-діагностика для оцінки змін у ставленні до гендерних ролей і рівня стереотипності суджень.

Цільова аудиторія програми - підлітки віком 13–16 років. Оптимальна кількість учасників групи становить 12–16 осіб, що дає змогу забезпечити

активну участь кожного, зберегти безпечну атмосферу та організувати роботу в парах і малих групах. Тривалість програми - 8 занять по 60–90 хвилин. Заняття можуть проводитися один раз на тиждень у приміщенні психологічної служби закладу освіти або в класній кімнаті, пристосованій для групової роботи.

Програма ґрунтується на **принципах** добровільності, конфіденційності, безоцінного прийняття, активності учасників, рівності позицій, психологічної безпеки та зв'язку вправ із реальним життєвим досвідом підлітків. Особливо важливим є уникнення моралізаторства: завдання психолога полягає не в нав'язуванні готових відповідей, а в організації умов, за яких учасники самостійно помічають обмежувальний характер стереотипів і вчаться шукати альтернативні моделі поведінки.

Методи роботи включають групову дискусію, мозковий штурм, аналіз ситуацій, рольові ігри, вправи на самопізнання, роботу з картками стереотипних висловлювань, елементи медіааналізу, рефлексивні кола, психоосвітні міні-повідомлення та творчі завдання. Такий набір методів відповідає віковим особливостям підлітків, оскільки поєднує активність, емоційне залучення, спілкування з однолітками і можливість самовираження.

3.2 Структура і зміст занять тренінгової програми

Зміст тренінгової програми побудовано від простого усвідомлення власних уявлень до складнішого аналізу соціальних очікувань, сексизму, медійних образів і професійних стереотипів. Кожне заняття має однакову логіку: вступне налаштування, основні вправи, обговорення, рефлексія та коротке домашнє спостереження. Узагальнену структуру програми подано в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Структура соціально-психологічного тренінгу з подолання гендерних стереотипів у підлітків

№	Тема заняття	Мета	Основні вправи	Очікуваний результат
1	Знайомство і правила безпечної взаємодії	Створити довірливу атмосферу та актуалізуват и тему гендерних стереотипів	«Ім'я і якість», «Правила групи», «Що таке стереотип?»	Учасники приймають правила, усвідомлюють актуальність теми
2	Мої уявлення про хлопців і дівчат	Виявити власні стереотипні судження та навчитися їх аналізувати	«Асоціативн ий портрет», робота з картками «Хлопці повинні / дівчата повинні»	Підлітки помічають шаблонні судження у власному мисленні
3	Маскулінність і фемінність: межі та можливості	Показати, що особистісні риси не є жорстко прив'язаним и до статі	«Скринька якостей», «Риси без статі», міні- дискусія	Формується гнучкіше розуміння чоловічих і жіночих якостей
4	Гендерні стереотипи у спілкуванні та дружбі	Розвинути навички рівноправно ї комунікації між хлопцями і дівчатами	Рольові ситуації, «Я- повідомленн я», аналіз конфліктів	Учасники вчаться помічати стереотипні очікування у взаємодії
5	Сексизм і приховані упередження	Навчити розпізнават и ворожий і доброзичли вий сексизм	«Прихована пастка компліменту », аналіз висловлюва нь, групове обговорення	Підлітки розуміють, що зовні позитивні висловлювання можуть закріплювати нерівність

№	Тема заняття	Мета	Основні вправи	Очікуваний результат
6	Професія і життєвий вибір без стереотипів	Сформувати готовність до нестереотип ного вибору професії та ролей	Кейси про професійний вибір, «Мапа можливосте й», робота в малих групах	Учасники усвідомлюють право на вибір за здібностями й інтересами
7	Емпатія, підтримка і толерантність	Розвинути здатність приймати відмінності та підтримуват и інших	«Крок у чужих черевиках», «Підтримува льна фраза», рефлексивне коло	Підвищується емпатійність і готовність до поважної взаємодії
8	Підсумок і особистий план змін	Закріпити результати тренінгу та провести підсумкову рефлексію	«До і після», «Мій антистереот ипний вибір», повторна міні- діагностика	Учасники формулюють власні висновки та способи подолання стереотипів

Перше заняття орієнтоване на створення безпечного простору та атмосфери довіри, у якій учасники можуть висловлюватися без страху осуду чи критики. Вправа «Ім'я і якість» допомагає підліткам представити себе не через стать, а через особистісні риси. Під час створення правил групи особливу увагу слід приділити конфіденційності, повазі до думок інших, праву не відповідати на запитання, якщо тема викликає дискомфорт.

Важливим завданням заняття є формування позитивної атмосфери співпраці та взаємної підтримки, яка сприятиме відкритому обговоренню питань, пов'язаних із гендерними стереотипами. Під час вправи «Що таке стереотип?» учасники висловлюють власні уявлення щодо цього поняття та наводять приклади стереотипних суджень, з якими вони стикаються у повсякденному житті. Подальше обговорення дає змогу усвідомити, що багато

поширених уявлень про хлопців і дівчат формуються під впливом соціального середовища та можуть обмежувати індивідуальний розвиток особистості.

Наприкінці заняття проводиться коротка рефлексія, під час якої учасники діляться враженнями від роботи, висловлюють свої очікування від тренінгу та визначають питання, які викликають у них найбільший інтерес. Очікуваним результатом заняття є формування довірливої атмосфери в групі, ознайомлення учасників із поняттям гендерного стереотипу та підвищення мотивації до подальшої участі в програмі.

Друге заняття спрямоване на виявлення стереотипних уявлень. Психолог пропонує учасникам записати асоціації до слів «хлопець», «дівчина», «чоловіче», «жіноче». Потім група обговорює, які з цих уявлень є фактами, а які — соціальними очікуваннями. Важливо не засуджувати відповіді учасників, а показувати, що стереотипи часто засвоюються несвідомо і підтримуються повторенням у сім'ї, школі, медіа та спілкуванні з однолітками.

Основною вправою заняття є «Асоціативний портрет», яка дає змогу виявити найбільш поширені уявлення підлітків про чоловічі та жіночі ролі. Учасники аналізують власні відповіді та порівнюють їх із думками інших членів групи, що сприяє усвідомленню різноманітності поглядів і соціальних впливів на формування переконань. Робота з картками «Хлопці повинні / дівчата повинні» допомагає визначити найбільш поширені гендерні очікування та проаналізувати їхній вплив на поведінку, інтереси й життєвий вибір людини.

Під час обговорення учасники поступово приходять до розуміння того, що багато уявлень про хлопців і дівчат є результатом соціалізації, а не природними чи обов'язковими характеристиками. Наприкінці заняття проводиться коротка рефлексія, під час якої підлітки діляться власними висновками та спостереженнями щодо стереотипів, які вони помітили у своєму оточенні. Очікуваним результатом заняття є усвідомлення наявності гендерних стереотипів у повсякденному житті та розвиток навичок їх критичного аналізу.

Третє заняття присвячене аналізу маскулінності та фемінності. Вправа «Риси без статі» передбачає, що учасники отримують картки з якостями:

сміливість, ніжність, відповідальність, емоційність, рішучість, турботливість, лідерство, уважність. Спочатку вони розподіляють ці якості на «чоловічі», «жіночі» та «спільні», а потім обґрунтовують свій вибір. Під час обговорення психолог підводить групу до висновку, що більшість рис можуть бути притаманними будь-якій людині.

Важливим завданням заняття є розширення уявлень підлітків про особистісні якості та подолання жорсткого поділу рис характеру за статевою ознакою. Під час виконання вправ учасники аналізують причини, через які певні характеристики традиційно вважаються «чоловічими» або «жіночими», та обговорюють, як такі уявлення впливають на поведінку людини, її самооцінку та взаємодію з оточенням. Міні-дискусія дає можливість учасникам висловити власну позицію щодо проявів маскулінності та фемінності в сучасному суспільстві.

У процесі групового обговорення підлітки поступово усвідомлюють, що особистісні якості не визначаються статтю, а формуються під впливом індивідуального досвіду, виховання та життєвих обставин. Наприкінці заняття проводиться коротка рефлексія, під час якої учасники діляться своїми враженнями та висновками щодо можливості вільного прояву різних рис характеру незалежно від гендерних очікувань. Очікуваним результатом заняття є формування більш гнучкого розуміння маскулінності та фемінності, а також зниження стереотипності у сприйнятті чоловічих і жіночих якостей.

Четверте заняття орієнтоване на міжособистісну взаємодію. Учасникам пропонуються ситуації, у яких гендерні очікування впливають на спілкування: хлопець боїться показати смуток, дівчина хоче бути лідеркою в групі, підлітка висміюють за нестереотипне хобі. Рольові ігри дають змогу програти різні варіанти поведінки, а вправа з «Я-повідомленнями» вчить висловлювати свої почуття без агресії та звинувачення.

Основною метою заняття є розвиток навичок рівноправної комунікації та усвідомлення впливу гендерних стереотипів на міжособистісні стосунки. Аналізуючи запропоновані ситуації, учасники вчаться помічати випадки, коли

соціальні очікування обмежують прояв емоцій, інтересів або лідерських якостей. Рольові ігри допомагають підліткам розглянути проблему з різних позицій, зрозуміти почуття інших людей та знайти конструктивні способи реагування в подібних ситуаціях.

Особлива увага приділяється розвитку навичок відкритого та поважного спілкування. Використання «Я-повідомлень» допомагає учасникам висловлювати власні думки, почуття та потреби без звинувачень і конфліктів, що сприяє формуванню більш ефективної взаємодії з однолітками. Наприкінці заняття проводиться рефлексія, під час якої учасники обговорюють отриманий досвід та визначають, які способи спілкування допомагають уникати упередженого ставлення до інших людей. Очікуваним результатом заняття є розвиток навичок толерантної комунікації, підвищення чутливості до проявів гендерних стереотипів у взаємодії та формування готовності поважати право кожної людини на індивідуальність і самовираження.

П'яте заняття пов'язане з темою сексизму. Підлітки часто не помічають прихованих упереджень, особливо коли вони подаються як турбота або комплімент. Наприклад, фрази «дівчат треба завжди захищати, бо вони слабкі» або «справжній чоловік не має скаржитися» зовні можуть виглядати позитивно, але фактично обмежують свободу самовираження. Вправа «Прихована пастка компліменту» допомагає учасникам розрізнати підтримку і стереотипізацію.

Основною метою заняття є формування вміння розпізнавати різні прояви сексизму та критично оцінювати поширені гендерні установки. Під час аналізу висловлювань учасники вчаться визначати, які з них ґрунтуються на повазі до особистості, а які відтворюють стереотипні уявлення про чоловіків і жінок. Групове обговорення дає змогу усвідомити, що навіть доброзичливі на перший погляд висловлювання можуть закріплювати нерівність і створювати обмеження для самореалізації людини.

У процесі роботи підлітки аналізують можливі наслідки сексистських переконань для міжособистісних стосунків, самооцінки та вибору життєвого шляху. Особлива увага приділяється розвитку навичок аргументованого

висловлення власної позиції та поважного ставлення до різних поглядів. Наприкінці заняття проводиться рефлексія, під час якої учасники діляться власними спостереженнями щодо проявів сексизму в повсякденному житті та обговорюють способи протидії упередженням. Очікуваним результатом заняття є підвищення обізнаності щодо прихованих форм сексизму, розвиток критичного мислення та зниження рівня прийняття стереотипних гендерних суджень.

Шосте заняття спрямоване на професійне самовизначення. Учасники аналізують кейси, подібні до тих, що використовувалися в авторській анкеті: хлопець хоче працювати вихователем, дівчина — автомеханіком, юнак цікавиться дизайном, дівчина прагне технічної професії. Головне завдання — показати, що професійний вибір має ґрунтуватися на здібностях, інтересах і цінностях, а не на очікуваннях щодо статі.

У ході заняття учасники обговорюють поширені уявлення про «чоловічі» та «жіночі» професії, аналізують причини їх виникнення та оцінюють вплив таких переконань на життєвий вибір людини. Робота з кейсами дає змогу підліткам розглянути різні ситуації професійного самовизначення та зрозуміти, з якими труднощами можуть стикатися люди, які обирають нестереотипний професійний шлях. Групове обговорення сприяє усвідомленню того, що успішність у професійній діяльності залежить насамперед від знань, умінь, мотивації та особистісних якостей, а не від статевої належності.

Вправа «Мапа можливостей» допомагає учасникам розширити власні уявлення про професійні перспективи та зосередитися на індивідуальних інтересах і здібностях. Підлітки вчаться оцінювати професії без упереджень і гендерних обмежень, а також усвідомлюють право кожної людини на вільний вибір життєвого шляху. Наприкінці заняття проводиться рефлексія, під час якої учасники діляться власними висновками щодо впливу гендерних стереотипів на професійне самовизначення. Очікуваним результатом заняття є формування готовності до нестереотипного вибору професії та підвищення впевненості у праві реалізовувати власні інтереси незалежно від суспільних очікувань.

Сьоме заняття розвиває емпатію і толерантність. Вправа «Крок у чужих черевиках» передбачає, що учасник тимчасово описує ситуацію від імені людини, яку засуджують за нестереотипну поведінку. Таке перевтілення допомагає зрозуміти емоційні наслідки осуду, насмішок і тиску групи. Підсумкова вправа «Підтримувальна фраза» формує навичку конструктивної підтримки однолітків.

Основною метою заняття є розвиток здатності розуміти переживання інших людей та формування поважного ставлення до індивідуальних відмінностей. Виконуючи вправу «Крок у чужих черевиках», учасники вчаться дивитися на ситуацію з позиції іншої людини, аналізувати її почуття та можливі наслідки негативного ставлення з боку оточення. Обговорення результатів вправи сприяє усвідомленню того, як стереотипи та упередження можуть впливати на емоційний стан людини та її взаємини з іншими.

Особлива увага приділяється розвитку навичок підтримувальної комунікації та прийняття різноманітності. Під час вправи «Підтримувальна фраза» підлітки вчаться висловлювати слова підтримки, які допомагають людині почуватися зрозумілою та прийнятою. Наприкінці заняття проводиться рефлексія, під час якої учасники обговорюють власний досвід, діляться висновками та визначають способи прояву емпатії у повсякденному житті. Очікуваним результатом заняття є підвищення рівня емпатії, розвиток толерантного ставлення до інших людей та формування готовності підтримувати однолітків незалежно від їхніх інтересів, особливостей чи життєвого вибору.

Восьме заняття має підсумковий характер. Учасники порівнюють свої уявлення на початку і наприкінці програми, визначають, які твердження вони почали сприймати інакше, формулюють особистий план дій. За можливості проводиться коротка повторна діагностика за авторською анкетой або її скороченим варіантом. Це дає змогу оцінити зміни у ставленні до гендерних ролей та рівня стереотипності суджень.

Основною метою заняття є узагальнення отриманого досвіду, закріплення результатів тренінгу та усвідомлення особистісних змін, які відбулися протягом участі в програмі. Під час вправ «До і після» та «Мій антистереотипний вибір» учасники аналізують власні погляди на гендерні ролі, пригадують найбільш значущі моменти тренінгу та визначають знання й навички, які вважають корисними для свого подальшого розвитку. Групове обговорення сприяє усвідомленню того, як змінилися їхні уявлення про маскулінність, фемінність, професійний вибір та взаємодію з іншими людьми.

Особлива увага приділяється формуванню готовності застосовувати набутий досвід у повсякденному житті. Учасники визначають конкретні способи протидії стереотипним судженням, формулюють особисті цілі щодо розвитку толерантності та рівноправної комунікації. Наприкінці заняття проводиться підсумкова рефлексія, під час якої кожен учасник ділиться власними враженнями від програми та оцінює її значення для себе. Очікуваним результатом заняття є закріплення більш гнучких уявлень про гендерні ролі, підвищення критичності до стереотипних

3.3 Критерії ефективності та умови впровадження тренінгової програми

Ефективність тренінгової програми доцільно оцінювати на трьох рівнях: когнітивному, емоційно-ціннісному та поведінковому. Когнітивний рівень відображає здатність підлітків розпізнавати гендерні стереотипи, пояснювати їхній соціальний характер і відрізняти факти від упереджень. Емоційно-ціннісний рівень пов'язаний зі зниженням осуду щодо нестереотипної поведінки, зростанням емпатії та готовності приймати відмінності. Поведінковий рівень виявляється у готовності підтримувати однолітків, уникати дискримінаційних висловлювань і робити вибір відповідно до власних інтересів.

Таблиця 3.2

Критерії оцінювання ефективності тренінгової програми

Критерій	Показники	Спосіб оцінювання
Когнітивний	Учасник розуміє поняття гендерного стереотипу, розрізняє стереотип, упередження і факт	Міні-анкета до і після тренінгу, усне обговорення
Емоційно-ціннісний	Зниження осуду нестереотипної поведінки, зростання емпатії та поваги	Рефлексивні аркуші, спостереження психолога
Комунікативний	Здатність вести дискусію без приниження, використовувати підтримувальні висловлювання	Аналіз роботи в групах, рольові вправи
Поведінковий	Готовність обирати заняття, професію та спосіб самовираження без орієнтації на гендерні кліше	Самозвіт учасників, кейсові завдання
Профілактичний	Зменшення прийняття сексистських висловлювань і жорстких гендерних норм	Порівняння результатів авторської анкети до і після програми

Для успішного впровадження програми важливо забезпечити підтримку адміністрації закладу освіти, класного керівника, практичного психолога та батьків. Перед початком занять бажано провести коротке інформування батьків про мету тренінгу, підкресливши, що програма не спрямована на заперечення статевих відмінностей, а має на меті зменшення обмежувального впливу упереджень і розвиток поважної взаємодії між учнями.

Окремою умовою ефективності є професійна позиція ведучого. Психолог має уникати нав'язування власних поглядів, підтримувати рівність висловлювань, не висміювати традиційні відповіді учасників, але допомагати їм аналізувати наслідки таких суджень. Доцільно використовувати відкриті запитання: «Кому може бути складно через таке правило?», «Чи завжди це

твердження справедливе?», «Що буде, якщо людина не відповідає цьому очікуванню?»).

Очікуваними результатами реалізації програми є зниження жорсткості гендерних установок, зростання критичності до стереотипних висловлювань, підвищення толерантності до індивідуальних відмінностей, розвиток комунікативних навичок і формування готовності до нестереотипного професійного та особистісного самовизначення. У довгостроковій перспективі така робота сприяє створенню у шкільному середовищі атмосфери психологічної безпеки, де підлітки можуть розвиватися відповідно до власних здібностей, інтересів і цінностей.

Таким чином, запропонована тренінгова програма є практичним інструментом психологічної профілактики гендерної стереотипізації у підлітковому віці. Вона поєднує психоосвітній, рефлексивний, комунікативний і поведінковий компоненти, що дає змогу не лише інформувати учасників, а й формувати досвід рівноправної, підтримувальної та нестереотипної взаємодії.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретичне та емпіричне дослідження особливостей гендерних стереотипів хлопців і дівчат підліткового віку, а також розроблено програму соціально-психологічного тренінгу, спрямовану на їх подолання. Отримані результати дали змогу виконати поставлені завдання і сформулювати узагальнені висновки.

Теоретичний аналіз засвідчив, що гендерні стереотипи є стійкими соціально-психологічними уявленнями про риси, ролі, поведінку та види діяльності чоловіків і жінок. Вони виконують когнітивну, ціннісно-захисну, соціалізаційну та регулятивну функції, однак водночас можуть обмежувати особистісний розвиток, професійне самовизначення, емоційне самовираження та міжособистісну взаємодію підлітків. Особливо значущим є те, що у підлітковому віці гендерні уявлення активно перебудовуються під впливом сім'ї, школи, однолітків, медіа та власного досвіду.

У процесі емпіричного дослідження встановлено, що у групі дівчат за методикою С. Бем переважає андрогінний тип гендерної ідентичності, який виявлено у 43,3 % учасниць. Це свідчить про здатність частини дівчат поєднувати фемінні та маскулінні риси без жорсткого підпорядкування традиційним моделям. У групі хлопців домінує яскраво маскулінний профіль, зафіксований у 43,3 % респондентів, що вказує на сильнішу орієнтацію хлопців на традиційну модель маскулінності.

За методикою Л. Ожигової з'ясовано, що серед дівчат переважає середній рівень відповідності гендерним стереотипам - 73,3 %, низький рівень становить 20,0 %, високий - 6,7 %. Серед хлопців низький рівень не зафіксовано, середній рівень виявлено у 70,0 %, високий - у 30,0 %. Отже, хлопці загалом демонструють вищу схильність до прийняття стереотипних гендерних норм, тоді як дівчата частіше виявляють гнучкіші та критичніші установки.

Результати за методиками амбівалентного сексизму показали, що відкрито ворожі установки не є домінантними у вибірці, однак доброзичливий

сексизм залишається досить поширеним. У групі дівчат найвищий середній показник отримано за шкалою доброзичливого сексизму щодо жінок - 2,74 бала, далі йде ворожий сексизм щодо чоловіків - 2,33 бала, доброзичливий сексизм щодо чоловіків - 1,93 бала, а найнижчим є ворожий сексизм щодо жінок - 1,56 бала. Це свідчить про те, що дівчата загалом не демонструють різко негативного ставлення до жінок, але можуть підтримувати приховані стереотипні уявлення про жіночність і критично оцінювати окремі традиційні моделі чоловічої поведінки.

За результатами авторської анкети встановлено, що серед дівчат переважає середній рівень гендерної стереотипізації — 50,0 %, низький рівень виявлено у 43,3 %, а високий — у 6,7 %. Серед хлопців також домінує середній рівень — 83,3 %, низький рівень становить 6,7 %, високий — 10,0 %. Отже, результати авторської анкети свідчать про переважання низького та середнього рівнів гендерної стереотипізації серед старших підлітків, проте хлопці демонструють вищу схильність до підтримки традиційних гендерних уявлень порівняно з дівчатами. Водночас якісний аналіз відповідей показав, що більшість респондентів підтримує право людини на вільний професійний вибір незалежно від статі, позитивно ставиться до відходу від традиційних гендерних ролей та визнає важливість особистісних якостей над гендерними відмінностями, що свідчить про поширення більш егалітарних поглядів серед сучасних підлітків.

Статистичний аналіз із застосуванням t-критерію Стьюдента підтвердив значущі відмінності між хлопцями і дівчатами за більшістю досліджуваних показників. Дівчата мають вищі показники фемінності, хлопці - маскулінності, відповідності гендерним стереотипам і загального індексу стереотипності. За шкалами амбівалентного сексизму хлопці мають вищі показники ворожого сексизму щодо жінок і доброзичливого сексизму щодо чоловіків, тоді як дівчата мають вищий показник ворожого сексизму щодо чоловіків. Відмінності за шкалою доброзичливого сексизму щодо жінок не досягли статистичної

значущості, що свідчить про наявність цього компонента стереотипізації в обох групах.

На основі отриманих результатів розроблено програму соціально-психологічного тренінгу з подолання гендерних стереотипів у підлітків. Програма складається з 8 занять і спрямована на усвідомлення власних стереотипних уявлень, розвиток критичного мислення, розпізнавання прихованого сексизму, формування емпатії, толерантності, навичок рівноправного спілкування і готовності до нестереотипного професійного та особистісного самовизначення.

Практичне значення роботи полягає в тому, що результати дослідження та запропонована тренінгова програма можуть бути використані практичними психологами, класними керівниками, педагогами та соціальними педагогами у закладах освіти для профілактики гендерної стереотипізації, підтримки психологічної безпеки та розвитку культури рівноправної взаємодії між підлітками.

Отже, гендерні стереотипи у підлітковому віці залишаються актуальним психологічним чинником, який впливає на самосприйняття, соціальні контакти, професійні орієнтації та емоційне благополуччя хлопців і дівчат. Найефективнішим шляхом їх подолання є системна психолого-педагогічна робота, що поєднує діагностику, просвіту, тренінгову взаємодію, розвиток рефлексії та створення підтримувального середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко О. В. Трансформація концептуального наповнення гендерних стереотипів сучасності // Закарпатські філологічні студії. 2018. № 6. С. 30-34.
2. Акімова Л. Н. Гендерні стереотипи і гендерна ідентичність особистості // Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. 2012. № 15. С. 28–38.
3. Андрушко Л. Гендерні стереотипи в українській телерекламі // Вісник Львівської національної академії мистецтв. 2012. № 23. С. 397–407.
4. Астапова-Вязьміна О. І. Семіотика гендерних стереотипів (візуальний аналіз реклами на ТБ). Epistemological studies in philosophy, social and political sciences. 2021. Vol. 4, No 2. P. 3–10.
5. Бежнар Г. П. Гендерні стереотипи в рекламі: проблеми й перспективи // Актуальні проблеми філософії та соціології. 2021. № 32. С. 3–7.
6. Главацька О. Л. Статеворольові стереотипи як соціокультурна основа гендерної соціалізації молоді в сучасній сім'ї // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2014. № 4. С. 104–115.
7. Горностай П. П., Ліщинська О. А., Чорна Л. Г. Психологія групової ідентичності: закономірності становлення : монографія / за наук. ред. П. П. Горностай. Київ : Міленіум, 2014. 252 с.
8. Городнова Н. Гендерний розвиток особистості : навч. посіб. 2-ге вид., без змін. Київ : Шкільний світ, 2011. 126 с.
9. Гринчишин Н. Гендерна нерівність і патріархальні стереотипи українського суспільства // Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія. 2012. № 621–622. С. 218–222.
10. Дзюба Н. В. Гендерні електоральні стереотипи: сутність, функції, різновиди // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2017. № 74. С. 47–59.

11. Касілова А. та ін. Долаємо стереотипи! Особистий щоденник для дівчат. Київ : ГО «Дівчата», ЮНІСЕФ, 2024. 18 с.
12. Загороднова В. Ф. Стереотипи свідомості сучасного світу в контексті шкільного навчання українсько мови. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Психологія і педагогіка. 2014. № 29. С. 9–14.
13. Зорій Н. І. Моделі становлення гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні. *Теоретичні і прикладні проблеми психології* : зб. наук. пр. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Луганськ, 2006. Т. 2, №13. С. 113–119.
14. Іванова І. Ф. Гендерні стереотипи розподілу сімейних ролей в українській родині // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія: Соціологія. 2015. Т. 258, № 246. С. 169–174.
15. Іванова С. О. Ризикована поведінка молоді : профілактичне заняття для старшокласників // Шкільному психологу. Усе для роботи. 2017. № 11. С. 26–30.
16. Ільїна О. О. Вплив гендерних стереотипів на виховання гендерної культури молодших школярів // Імідж сучасного педагога. 2017. № 2. С. 53–56.
17. Камінська О. В. Гендерні відмінності самосприйняття в підлітковому віці // Наукові студії із соціальної та політичної психології. 2017. № 40. С. 72–79.
18. Корольова В. В. Специфіка гендерно маркованих стереотипів у мовній картині світу. Мова і міжкультурна комунікація. 2019. № 2. С. 70–78.
19. Котлова Л. О. Гендерні особливості конфліктних форм поведінки у підлітковому та юнацькому віці. // Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія. 2013. № 19. С. 95–99.
20. Коханова О. П., Бурячок Є. Р. Гендерні стереотипи: сутність, види та вплив на самореалізацію жінок різного віку // Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка. 2023. №. 39. С. 87–93.

21. Кошкалда О. Гендерні стереотипи в рекламі: теоретичні засади функціонування // Інформаційне суспільство. 2013. № 17. С. 72–74.
22. Кравець В. П. Статева соціалізація дітей і підлітків: закономірності та гендерні особливості : монографія. Тернопіль : ТНПУ, 2008. 475 с.
23. Курбан С. О. Репрезентація основних типів гендерних стереотипів у рекламі // Інтегровані комунікації. 2016. № 2. С. 31–36.
24. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія. Курс лекцій : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 128 с.
25. Литвинчук О. В. Вплив гендерних стереотипів на формування ідентичності жінки // Актуальні проблеми філософії та соціології. 2017. № 16. С. 61–64.
26. Мамчур І. Психологічні особливості гендерного сприйняття зовнішності у підлітковому віці. Цілісний підхід у психології особистості: особливості теорії та практики : матеріали II Міжнар. наук.-практ. онлайн конф., 25 лютого. Кропивницький : ЦДПУ, 2022. С. 79–83.
27. Мельниченко О. В. Гендерна педагогіка як засіб формування акме-особистості. Сучасні акмеологічні дослідження: теоретико-методологічні та прикладні аспекти : монографія. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. С. 377–396.
28. Нежинська О. О. Вплив гендерних стереотипів батьків на особистісний розвиток підлітка. URL: [https://lib.iitta.gov.ua/709730/1/Стаття_2014\(ДАК\).pdf](https://lib.iitta.gov.ua/709730/1/Стаття_2014(ДАК).pdf).
29. Оксамитна С. М. Гендерні ролі та стереотипи. Основи теорії гендеру : навч. посіб. / ред. М. М. Скорик. Київ : К.І.С., 2004. С. 157–181.
30. Орловська О. А. Стереотипні жіночі образи в сучасній рекламі // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія. 2021. Т. 32, № 1. С. 69–74.
31. Приріз М. Дитина «принесла» з садка чи школи стереотипи: що робити? Гендер в деталях. 2018. URL: <https://genderindetail.org.ua/spetsialni->

rubriki/porady-batkam/ditina-prinesla-z-sadka-chi-shkoli-stereotipi-scho-robiti-134514.html.

32. Приходько Г. В. Роль гендерних стереотипів у контексті дослідження проблем сімейного виховання // Педагогіка вищої та середньої школи. 2013. № 38. С. 257–261.

33. Самкова О. М. Соціальні стереотипи і стереотипізація: аналіз сучасних теоретичних підходів // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2013. № 1. С. 68–71.

34. Світич С. І. Проблеми вивчення стереотипів та стереотипізації: теоретико-методологічні підходи // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2013. № 1. С. 310–324.

35. Семашко Т. Межі дихотомії «свій»/«чужий» в аспекті етнічної стереотипізації // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мовознавство. 2014. № 2. С. 237–241.

36. Смила Й. Вплив гендерних стереотипів на ситуацію жінок і чоловіків у суспільстві // Молодь і ринок. 2011. № 6. С. 143–148.

37. Согорін А. А. Вплив реклами на норми і гендерні стереотипи споживачів // Габітус. 2018. № 6. С. 110–114.

38. Солодовник Т., Богдан Ж., Середа Н. Гендерні відмінності особистісних характеристик віртуального спілкування молоді студентського віку // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. 2019. № 3. С. 101–111.

39. Ставицька Л. О. Гендер: мова, свідомість, комунікація : монографія. Київ : КММ, 2015. 440 с.

40. Терещенко М. В. Основні проблеми розвитку сучасних гендерних уявлень дітей дошкільного віку в умовах головних інститутів соціалізації // Актуальні проблеми психології. 2019. Т. 12, № 26. С. 74–78. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v12/i26/34.pdf>.

41. Ткалич М. Г. Гендерна психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2011. 248 с.
42. Ткалич М. Г. Психологія гендерної взаємодії персоналу організації : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.10. Київ, 2016. 500 с.
43. Токарева Н. М., Шамне А. В. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. Київ, 2017. 548 с.
44. Третьякова Т. М. Негативний вплив стереотипів на життя людини // Креативний простір. 2022. № 7. С. 16–17.
45. Черняхівська В. В. Роль гендерних стереотипів в процесі формуванні кар'єри жінки // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління. 2015. № 1. С. 53–56.
46. Чорнодон М. Особливості гендерної ідентичності та гендерних стереотипів у сучасних українських мас-медіа // Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика. 2021. № 49. С. 99–107.
47. Шеремета В. Національно-мовний стереотип у сучасних наукових парадигмах: типологія, функції // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство). 2015 № 22. С. 317–323.
48. Ярошенко А., Семигіна Т. Гендерні стереотипи та сексизм у соціальній взаємодії: методичні підходи до оцінювання. Київ : Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 64 с.
49. Як навчати школярів долати гендерні стереотипи: конспекти занять : навч.-метод. посіб. для загальноосвітніх навчальних закладів / Т. Говорун, О. Кікінежді та ін. ; за заг. ред. Т. Говорун. 806 с.
50. Glick P., Fiske S. T. The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1996. Vol. 70, No. 3. P. 491–512. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.70.3.491>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Авторська анкета

Інструкція: Оцініть, наскільки ви погоджуєтесь із кожним твердженням:

- 1 — зовсім не погоджуюсь
- 2 — скоріше не погоджуюсь
- 3 — важко відповісти
- 4 — скоріше погоджуюсь
- 5 — повністю погоджуюсь

1.	Чоловік має бути головним годувальником у сім'ї.	1 2 3 4 5
2.	Жінка повинна більше відповідати за домашнє господарство, ніж чоловік.	1 2 3 4 5
3.	Виховання дітей — це переважно обов'язок матері.	1 2 3 4 5
4.	Чоловіки краще підходять для керівних посад, ніж жінки.	1 2 3 4 5
5.	Жінки більш емоційні, ніж чоловіки.	1 2 3 4 5
6.	Є професії, які більше підходять чоловікам, ніж жінкам.	1 2 3 4 5
7.	Є професії, які більше підходять жінкам, ніж чоловікам.	1 2 3 4 5
8.	Хлопці краще розбираються в техніці, ніж дівчата.	1 2 3 4 5
9.	Дівчата краще працюють у сферах, пов'язаних із турботою про людей (освіта, медицина).	1 2 3 4 5
10.	Стать людини впливає на її успішність у кар'єрі.	1 2 3 4 5
11.	Хлопці повинні стримувати свої емоції.	1 2 3 4 5
12.	Дівчатам більше дозволено проявляти слабкість, ніж хлопцям.	1 2 3 4 5
13.	Агресивність більше притаманна хлопцям, ніж дівчатам.	1 2 3 4 5
14.	Лідерські якості частіше притаманні хлопцям.	1 2 3 4 5
15.	Турботливість — це більш “жіноча” риса.	1 2 3 4 5
16.	Суспільство по-різному оцінює однакову поведінку хлопців і дівчат.	1 2 3 4 5

17.	Хлопці і дівчата повинні одягатися відповідно до “своїх” статі.	1 2 3 4 5
18.	Незвична для статі поведінка (наприклад, хлопець займається танцями) часто засуджується.	1 2 3 4 5
19.	Думка оточення впливає на те, як хлопці і дівчата поведуться.	1 2 3 4 5
20.	Гендерні стереотипи обмежують можливості людей.	1 2 3 4 5

1. Олег хоче стати вихователем у дитячому садку, але друзі кажуть, що це “не чоловіча професія”.

Питання:

- Як ти оцінюєш ситуацію?
- Чи повинен Олег змінити свій вибір? Чому?

2. Марина хоче працювати автомеханіком, але її родина не підтримує це рішення.

Питання:

- 5. Чи є така реакція справедливою?
- 6. Які труднощі можуть виникнути у Марини?

3. Хлопець відкрито проявляє емоції (плаче, говорить про переживання), і його за це критикують.

Питання:

- Як ти ставишся до такої поведінки?
- Чи є ця критика обґрунтованою?

4. Опиши “ідеального чоловіка” і “ідеальну жінку” в сучасному суспільстві.

Додаток Б

Узагальнена матриця емпіричних показників для статистичної обробки

Показник	Дівчата М	Дівчата SD	Хлопці М	Хлопці SD
Фемінність С. Бем	4,56	0,74	4,04	0,68
Маскулінність С. Бем	4,19	0,71	5,00	0,65
Методика Л. Ожигової	14,83	4,18	17,90	3,82
Авторська анкета				
Ворожий сексизм щодо жінок	1,56	0,63	2,18	0,76
Доброзичливий сексизм щодо жінок	2,74	1,05	3,12	0,90
Ворожий сексизм щодо чоловіків	2,33	1,04	1,72	0,70
Доброзичливий сексизм щодо чоловіків	1,93	0,82	2,88	0,86